

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΟΔΗΓΟΣ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΟΥ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ
«ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΚΟΣΜΟΣ:
ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ»

“THE WORLD OF BYZANTIUM:
HISTORY AND ARCHAEOLOGY”

ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ ΕΤΟΣ 2020-2021

ΑΘΗΝΑ 2020

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΟΔΗΓΟΣ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΟΥ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ

ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ ΕΤΟΣ 2020-2021

ΑΘΗΝΑ 2020

Επιμέλεια Οδηγού Σπουδών
Επικ. Καθηγητής Γιώργος Πάλλης
Αναπλ. Καθηγήτρια Κατερίνα Νικολάου

Πληροφορίες/Επικοινωνία
Γραμματεία Μεταπτυχιακών Σπουδών Τμήματος Ιστορίας
και Αρχαιολογίας
Φιλοσοφική Σχολή
Γραφείο 404
Αρ. τηλ: 210 7277319, 210 7277887
Ηλ. διεύθυνση: PMS-Hist-Arch@arch.uoa.gr
Πανεπιστημιούπολη Ζωγράφου
Τ.Κ. 15784 ΑΘΗΝΑ

Εικόνες εξώφυλλου και οπισθόφυλλου: πλίνθινο μονόγραμμα και επιγραφή του δεσπότη Μιχαήλ Β' Κομνηνού Δούκα στο καθολικό της μονής Κάτω Παναγιάς στην Άρτα, μέσα του 13ου αι. ©ΥΠΠΟΑ, Εφορεία Αρχαιοτήτων Άρτας

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. ΣΥΝΘΕΣΗ ΤΗΣ ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ (ΣΕΜΣ) ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ.....	4
2. ΔΙΔΑΣΚΟΝΤΕΣ/ΟΥΣΕΣ ΣΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ	4
3. ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ	5
4. ΣΕΜΙΝΑΡΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ.....	21
5. ΣΕΜΙΝΑΡΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗΣ	29

**ΣΥΝΘΕΣΗ
ΤΗΣ ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

<i>Πρόεδρος</i>	Πλάτων Πετρίδης, Αναπλ. Καθηγητής Διευθυντής ΠΜΣ Νικολέτα Γιαντοή-Μελετιάδη, Αναπλ. Καθηγήτρια Αναπλ. Διευθύντρια ΠΜΣ
<i>Μέλη</i>	Πλάτων Πετρίδης, Αναπλ. Καθηγητής Αντωνία Κιουσοπούλου, Καθηγήτρια Αναστασία Δρανδάκη, Επίκ. Καθηγήτρια Γιώργος Πάλλης, Επίκ. Καθηγητής Νικόλαος Γιαννακόπουλος, Αναπλ. Καθηγητής
<i>Γραμματειακή Υποστήριξη</i>	Χριστίνα Κούκου

ΔΙΔΑΣΚΟΝΤΕΣ/ΟΥΣΕΣ ΣΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Αναστασία Δρανδάκη, Επίκ. Καθηγήτρια Βυζαντινής Αρχαιολογίας, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας ΕΚΠΑ
Τόνια Κιουσοπούλου, Καθηγήτρια Βυζαντινής Ιστορίας, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας ΕΚΠΑ
Σοφία Μεργιαλή-Σαχά, Αναπλ. Καθηγήτρια Βυζαντινής Ιστορίας, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας ΕΚΠΑ
Γεράσιμος Μέριανος, Κύριος Ερευνητής, Τομέας Βυζαντινών Ερευνών, Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών, ΕΙΕ
Κατερίνα Νικολάου, Αναπλ. Καθηγήτρια Βυζαντινής Ιστορίας, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας ΕΚΠΑ
Γιώργος Πάλλης, Επίκ. Καθηγητής Βυζαντινής Αρχαιολογίας, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας ΕΚΠΑ
Πλάτων Πετρίδης, Αναπλ. Καθηγητής Βυζαντινής Αρχαιολογίας, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας ΕΚΠΑ

ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ¹

1. ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΚΑΙ ΣΚΟΠΟΣ

Σκοπός του ΠΜΣ «Βυζαντινός κόσμος: Ιστορία και Αρχαιολογία» είναι η παροχή υψηλού επιπέδου μεταπτυχιακής εκπαίδευσης στο επιστημονικό πεδίο της βυζαντινής ιστορίας και της βυζαντινής και μεταβυζαντινής αρχαιολογίας και τέχνης.

Το ΠΜΣ οδηγεί στην απονομή «Διπλώματος Μεταπτυχιακών Σπουδών» (ΔΜΣ) στις ειδικεύσεις της Βυζαντινής Ιστορίας ή της Βυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης μετά την πλήρη και επιτυχή ολοκλήρωση των σπουδών με βάση το πρόγραμμα σπουδών.

Οι τίτλοι απονέμονται από το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

2. ΔΟΜΗ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΑ ΤΟΥ ΠΜΣ

Αρμόδια όργανα για τη λειτουργία του ΠΜΣ σύμφωνα με τον Ν. 4485/2017 είναι:

1. Η Συνέλευση του Τμήματος

2. Η Συντονιστική Επιτροπή (ΣΕ) του ΠΜΣ: απαρτίζεται από πέντε (5) μέλη ΔΕΠ του Τμήματος, που έχουν αναλάβει μεταπτυχιακό έργο και εκλέγονται από τη Συνέλευση του Τμήματος για διετή θητεία. Τα μέλη της ΣΕ δεν δικαιούνται επιπλέον αμοιβή ή αποζημίωση για τη συμμετοχή τους στην επιτροπή. Πρόεδρος της ΣΕ είναι ο Διευθυντής του ΠΜΣ, ο οποίος ορίζεται από τη Συνέλευση μεταξύ των μελών της ΣΕ. Η θητεία του Προέδρου της ΣΕ μπορεί να ανανεωθεί μία φορά. Η ΣΕ είναι αρμόδια για την παρακολούθηση και τον συντονισμό της λειτουργίας του προγράμματος και:

- Εισηγείται τον αριθμό των εισακτέων κάθε έτους, λαμβάνοντας υπόψη τις αναλογίες για τους υποτρόφους του Ι.Κ.Υ., και των ανταλλαγών.
- Εισηγείται στη Συνέλευση την κατανομή του διδακτικού έργου μεταξύ των διδασκόντων του ΠΜΣ.
- Επιλέγει τους φοιτητές κάθε έτους.

¹ Ο παρών κανονισμός δημοσιεύτηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως (Φ.Ε.Κ. 1902/Β/25-5-2018).

- Ορίζει τον επιβλέποντα και τα μέλη της τριμελούς επιτροπής εξέτασης Μεταπτυχιακών Διπλωματικών Εργασιών (ΜΔΕ), ο ορισμός της οποίας επικυρώνεται από τη Συνέλευση του Τμήματος.
  - Εξετάζει φοιτητικά θέματα, όπως αιτήσεις αναστολής φοίτησης, παράτασης σπουδών, αναγνώρισης μαθημάτων από προηγούμενη μεταπτυχιακή εκπαίδευση, αντικατάστασης μαθημάτων του παρόντος Προγράμματος με μαθήματα άλλων ΠΜΣ, και εισηγείται σχετικά στη Συνέλευση του Τμήματος.
  - Ασκει γενικά εποπτεία της όλης λειτουργίας των μεταπτυχιακών σπουδών, συμπεριλαμβανομένης της εισήγησης για διαγραφή των φοιτητών που δεν έχουν ολοκληρώσει εμπρόθεσμα τις σπουδές τους.
  - Αποφασίζει, με εξουσιοδότηση της Συνέλευσης του Τμήματος ως προς την οικονομική διαχείριση και ειδικότερα ως προς την έγκριση των δαπανών του Προγράμματος και πιστοποιεί τη σχέση των εκπαιδευτικών αναγκών του συγκεκριμένου Προγράμματος με τις εκάστοτε αιτούμενες δαπάνες.
- 3. Ο Διευθυντής του ΠΜΣ και ο Αναπληρωτής του:** Ο Διευθυντής του ΠΜΣ είναι μέλος ΔΕΠ πρώτης βαθμίδας ή της βαθμίδας του Αναπληρωτή Καθηγητή, του ιδίου γνωστικού αντικείμενου με το γνωστικό αντικείμενο του ΠΜΣ. Επιπλέον, είναι μέλος και Πρόεδρος της ΣΕ. Ορίζεται, μαζί με τον Αναπληρωτή του, με απόφαση Συνέλευσης του Τμήματος.

Ο Διευθυντής του ΠΜΣ εισηγείται στα αρμόδια όργανα του Ιδρύματος για κάθε θέμα που αφορά την αποτελεσματική λειτουργία του Προγράμματος. Ο Διευθυντής δεν μπορεί να έχει περισσότερες από δύο (2) συνεχόμενες θητείες και δεν δικαιούται επιπλέον αμοιβή για το διοικητικό του έργο ως Διευθυντή. Έχει τις ακόλουθες αρμοδιότητες:

- α) Συγκαλεί σε συνεδρίαση τη ΣΕ.
- β) Καταρτίζει την ημερήσια διάταξη των εν λόγω συνεδριάσεων, λαμβάνοντας υπόψη εισηγήσεις των μελών και οργάνων του ΠΜΣ.
- γ) Ορίζει εκλογές για την αναπλήρωση μελών επιτροπών λόγω κένωσης θέσης.
- δ) Έχει την ευθύνη σύνταξης του προϋπολογισμού και απολογισμού του Προγράμματος, τους οποίους υποβάλλει στη Συνέλευση για έγκριση.
- ε) Είναι υπεύθυνος για την παρακολούθηση της εκτέλεσης του προϋπολογισμού και για την έκδοση των εντολών πληρωμής των σχετικών δαπανών.
- στ) Κατά τη λήξη της θητείας του, καθώς και της ΣΕ, συντάσσει αναλυτικό απολογισμό του ερευνητικού και εκπαιδευτικού έργου του ΠΜΣ, καθώς και των λοιπών δραστηριοτήτων του, με στόχο την αναβάθμιση των σπουδών, την καλύτερη αξιοποίηση του ανθρώπινου δυναμικού, τη βελτιστοποίηση των υφιστάμενων υποδομών και την κοινωνικά επωφελή χρήση των διαθέσιμων πόρων του ΠΜΣ.

Ο Αναπληρωτής Διευθυντής του ΠΜΣ είναι Καθηγητής ή Αναπληρωτής Καθηγητής και εκπληρώνει τα καθήκοντα του Διευθυντή σε περίπτωση απουσίας του.

Το ΠΜΣ «Βυζαντινός κόσμος: Ιστορία και Αρχαιολογία» υποστηρίζεται από τη Γραμματεία του Προγράμματος που είναι εγκατεστημένη στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του ΕΚΠΑ και βρίσκεται υπό την επιστολαιο της Γραμματείας του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του ΕΚΠΑ. Η Γραμματεία του ΠΜΣ έχει ως καθήκον τη γραμματειακή υποστήριξη του ΠΜΣ, όπως την προετοιμασία της διαδικασίας εισδοχής υποψηφίων, την τήρηση του μητρώου και του αρχείου των φοιτητών, την τήρηση των οικονομικών στοιχείων του Προγράμματος, τη γραμματειακή υποστήριξη της ΣΕ, την τήρηση των πρακτικών των συνεδριών της, την καταχώριση βαθμολογιών, την έκδοση των αναγκαίων πιστοποιητικών και τη διεκπεραίωση της αλληλογραφίας για τις μεταπτυχιακές σπουδές και τις συνδεόμενες με αυτές ανταλλαγές φοιτητών. Επίσης, προσφέρει γραμματειακή υποστήριξη στην οργάνωση των επιστημονικών εκδηλώσεων του ΠΜΣ.

3. ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΚΑΙ ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΙΣΑΚΤΕΩΝ

Στο ΠΜΣ «Βυζαντινός κόσμος: Ιστορία και Αρχαιολογία» γίνονται δεκτοί:

- α) κάτοχοι τίτλου του Α' κύκλου σπουδών των Τμημάτων Ιστορίας και Αρχαιολογίας ΑΕΙ της ημεδαπής ή ομοταγών, αναγνωρισμένων από τον ΔΟΑΤΑΠ, ιδρυμάτων της αλλοδαπής,
- β) απόφοιτοι άλλων Τμημάτων ΑΕΙ της ημεδαπής ή ομοταγών, αναγνωρισμένων της αλλοδαπής,
- γ) υπότροφοι του Ι.Κ.Υ., υπότροφοι του Ελληνικού Ινστιτούτου Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών της Βενετίας και αρχαιολόγοι-υπάλληλοι της Ελληνικής Αρχαιολογικής Υπηρεσίας,
- δ) κάτοχοι Διπλώματος Μεταπτυχιακών Σπουδών άλλων Τμημάτων (συναφών με το αντικείμενο στο οποίο επιθυμούν να ειδικευθούν),
- ε) ως υπεράριθμοι, οι παραπάνω αναφερθέντες υπότροφοι αλλά και μέλη των κατηγοριών ΕΕΠ, ΕΔΙΠ και ΕΤΕΠ σύμφωνα με την παρ. 8 του άρ. 34 του Ν.4485/17.

Το ΠΜΣ «Βυζαντινός κόσμος: Ιστορία και Αρχαιολογία» δέχεται μέχρι δεκαοκτώ (18) φοιτητές ανά ακαδημαϊκό έτος και προγραμματίζεται να απασχολεί 9 (εννέα) συνολικά διδάσκοντες κατ' ελάχιστον 60% από το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του ΕΚΠΑ² και έως 40% από Πανεπιστήμια και Ερευνητικά Κέντρα της ημεδαπής και της αλλοδαπής. Αυτό αντιστοιχεί σε δύο (2) φοιτητές ανά διδάσκοντα.

Σημειώνεται ότι ο μέγιστος αριθμός μεταπτυχιακών φοιτητών στα ΠΜΣ του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας είναι περίπου ενενήντα τρεις (93) ανά έτος σε σχέση και με τον αριθμό των περίπου διακοσίων εβδομήντα (270) προπτυχιακών φοιτητών ανά έτος και των τριάντα οκτώ (38) διδασκόντων του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του ΕΚΠΑ.

² Τα μέλη ΔΕΠ και ΕΠ του Τμήματος δεν επιτρέπεται να απασχολούνται αποκλειστικά σε ΠΜΣ.

Τα ανωτέρω στοιχεία δίνονται κατά προσέγγιση και ανταποκρίνονται στα δεδομένα του έτους σύνταξης του Κανονισμού.

4. ΤΡΟΠΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ

Η επιλογή των φοιτητών γίνεται σύμφωνα με το νόμο 4485/2017 και τις προβλέψεις του παρόντος Κανονισμού Μεταπτυχιακών Σπουδών.

Κάθε Μάιο, με απόφαση της Συνέλευσης του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του ΕΚΠΑ, δημοσιεύεται και αναρτάται στην ιστοσελίδα του Τμήματος και του Ιδρύματος προκήρυξη για την εισαγωγή μεταπτυχιακών φοιτητών στο ΠΜΣ. Οι σχετικές αιτήσεις μαζί με τα απαραίτητα δικαιολογητικά κατατίθενται στη Γραμματεία του ΠΜΣ (Πανεπιστημιούπολη Ζωγράφου, Φιλοσοφική Σχολή, 4ος όροφος, γραφείο 404) από 1 έως 20 Ιουνίου και από 1 έως 20 Σεπτεμβρίου εκάστου έτους.

Απαραίτητα δικαιολογητικά είναι:

1. Αίτηση ένταξης στο ΠΜΣ με δήλωση της προτιμώμενης ειδίκευσης (σε ηλεκτρονική μορφή στην ιστοσελίδα του Τμήματος).
2. Βιογραφικό σημείωμα.
3. Επικυρωμένο Αντίγραφο πτυχίου ή βεβαίωση περάτωσης σπουδών ελληνικού ή αναγνωρισμένου ομοταγούς ξένου πανεπιστημίου.
4. Αναλυτική βαθμολογία προπτυχιακών μαθημάτων.
5. Σεμιναριακές εργασίες, εάν υπάρχουν, ιδιαίτερα εκείνες που σχετίζονται με το γνωστικό αντικείμενο της ειδίκευσης.
6. Βεβαιώσεις συμμετοχής σε ανασκαφές, σεμινάρια, συνέδρια κ.λπ. εάν υπάρχουν.
7. Δημοσιεύσεις (άρθρα σε περιοδικά με κριτές), σχετικές με το γνωστικό αντικείμενο της ειδίκευσης, εάν υπάρχουν.
8. Αποδεικτικά επαγγελματικής ή ερευνητικής δραστηριότητας, εάν υπάρχουν.
9. Φωτοτυπία δύο όψεων της αστυνομικής ταυτότητας ή συναφούς εγγράφου ταυτοπροσωπίας.
10. Πιστοποιητικά γλωσσομάθειας³.

Οι φοιτητές από ιδρύματα της αλλοδαπής πρέπει να προσκομίσουν πιστοποιητικό αντιστοιχίας και ισοτιμίας από τον ΔΟΑΤΑΠ, σύμφωνα με το άρθρο 34, παρ. 7 του Ν. 4485/17.

Η επιλογή των εισακτέων πραγματοποιείται με βάση τα ακόλουθα ανά περίπτωση κριτήρια:

α) Κάτοχοι τίτλου του Α' κύκλου σπουδών των Τμημάτων Ιστορίας και Αρχαιολογίας ΑΕΙ της ημεδαπής ή ομοταγών, αναγνωρισμένων από τον ΔΟΑΤΑΠ,

³ Το επίπεδο επάρκειας των ξένων γλωσσών (B2) αντιστοιχεί στις απαιτήσεις που προϋποτίθενται κατά την κινητικότητα των φοιτητών στο πλαίσιο του προγράμματος ERASMUS <http://www.interel.uoa.gr/erasmus/sp/sm/kritiria.html>

ιδρυμάτων της αλλοδαπής ή απόφοιτοι άλλων Τμημάτων ΑΕΙ της ημεδαπής ή ομοταγών, αναγνωρισμένων της αλλοδαπής.

Η επιλογή τους γίνεται από επιτροπή μελών ΔΕΠ κάθε ειδίκευσης υπό την εποπτεία της ΣΕ επί τη βάση:

α) **Γραπτής εξέτασης** σε θέματα συνθετικού χαρακτήρα σχετικά με την ειδίκευση στην οποία επιθυμεί να ενταχθεί ο υποψήφιος και σε ύλη που έχει προηγουμένως ανακοινωθεί/αναρτηθεί στο διαδίκτυο. Τα θέματα επιλέγονται από τους οικείους εξεταστές λίγο πριν από την εξέταση. Κατά την εξέταση και βαθμολόγηση τα ονόματα των υποψηφίων παραμένουν καλυμμένα. Ο βαθμός της γραπτής εξέτασης είναι τελικός. Δεν προβλέπεται κάποια επιπλέον διαδικασία αναβαθμολόγησης.

β) **Προφορικής εξέτασης-συνέντευξης**, στην οποία υποβάλλεται ο υποψήφιος. Κατά τη συνέντευξη ελέγχονται οι γνώσεις στην ειδίκευση την οποία έχει επιλέξει ο υποψήφιος επί της δεδομένης ύλης καθώς και βασικές γνώσεις στην άλλη ειδίκευση του ΠΜΣ και στη Βυζαντινή φιλολογία, πάντοτε επί ύλης που έχει ανακοινωθεί. Ελέγχεται επίσης η δυνατότητά του να πραγματοποιήσει πρωτότυπη έρευνα. Συνεκτιμώνται ο γενικός βαθμός του πτυχίου, και κυρίως των σχετικών με την ειδίκευσή τους προπτυχιακών μαθημάτων, η επίδοση σε σεμιναριακές εργασίες, η γνώση περισσότερων της μιας ξένων γλωσσών, και, εφόσον υπάρχει, η ερευνητική δραστηριότητα. Στη συνέντευξη συμμετέχουν μέλη ΔΕΠ της ειδίκευσης την οποία έχει επιλέξει ο υποψήφιος, ο αριθμός των οποίων συνιστάται να μην υπερβαίνει τους πέντε (5) και να μην είναι μικρότερος των τριών (3). Συμμετέχει επίσης εκπρόσωπος της άλλης κατεύθυνσης.

Για την τελική βαθμολογία ισχύει ποσοστό 50% για τη γραπτή εξέταση και 50% για την προφορική συνέντευξη. Προκειμένου να ενταχθεί στο πρόγραμμα ο υποψήφιος οφείλει να συγκεντρώσει μέσο όρο βαθμολογίας **τουλάχιστον επτά (7)**.

β) Υπότροφοι του Ι.Κ.Υ., υπότροφοι του Ελληνικού Ινστιτούτου Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών της Βενετίας και αρχαιολόγοι-υπάλληλοι της Ελληνικής Αρχαιολογικής Υπηρεσίας

Οι υπότροφοι του Ι.Κ.Υ., οι υπότροφοι του Ελληνικού Ινστιτούτου Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών της Βενετίας και οι αρχαιολόγοι-υπάλληλοι της Ελληνικής Αρχαιολογικής Υπηρεσίας (που υποβάλλουν αναλυτικό φάκελο της ερευνητικής δραστηριότητάς τους και αντίτυπα των επιστημονικών δημοσιευμάτων τους) απαλλάσσονται από τη γραπτή εξέταση και κατά την προφορική συνέντευξη κρίνονται με βάση τον έλεγχο των γνώσεών τους στην ύλη της ειδίκευσης, τα υπόλοιπα στοιχεία, καθώς και τη δυνατότητα προσαρμογής τους στο Πρόγραμμα. Εάν η υποψηφιότητα συνοδεύεται από ικανό αριθμό δημοσιευμένων επιστημονικών εργασιών σε έγκριτα περιοδικά, είναι δυνατή η απαλλαγή τους από ένα έως τρία σεμιναριακά μαθήματα. Την απαλλαγή εισηγείται στη ΣΕ ο επόπτης σπουδών.

γ) Κάτοχοι Διπλώματος Ειδίκευσης Μεταπτυχιακών Σπουδών άλλων Τμημάτων (συναφών με το αντικείμενο στο οποίο επιθυμούν να ειδικευθούν)

Κάτοχοι Διπλώματος Ειδίκευσης Μεταπτυχιακών Σπουδών άλλων Τμημάτων (συναφών με το αντικείμενο στο οποίο επιθυμούν να ειδικευθούν) εντάσσονται στο

ΠΜΣ του Τμήματος χωρίς γραπτές εξετάσεις, μόνο με προφορική εξέταση-συνέντευξη στο αντικείμενο στο οποίο επιθυμούν να ειδικευθούν και σύμφωνα με τη δυνατότητα απορρόφησης του γνωστικού αντικειμένου.

δ) Ειδικές προβλέψεις

Αλλοδαποί υπότροφοι του Ι.Κ.Υ. και άλλων φορέων περιορισμένης (συνήθως δεκάμηνης) διάρκειας εγγράφονται στο ΠΜΣ χωρίς περαιτέρω διαδικασία, εφόσον μέλος ΔΕΠ δηλώσει επίσημα ότι αποδέχεται την επίβλεψη ενός εκάστου για το διάστημα που διαρκεί η υποτροφία. Γίνονται δεκτοί μόνο για το διάστημα ισχύος της υποτροφίας τους. Οι φοιτητές αυτοί λαμβάνουν βεβαίωση παρακολούθησης των μαθημάτων.

Υποψήφιοι προερχόμενοι από χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης εντάσσονται στις αντίστοιχες κατηγορίες των Ελλήνων υποψηφίων, όπως περιγράφονται ανωτέρω (πτυχιούχοι Τμημάτων Ιστορίας και Αρχαιολογίας και Πτυχιούχοι άλλων Τμημάτων), με τις αντίστοιχες υποχρεώσεις.

Υποψήφιοι προερχόμενοι από χώρες εκτός Ευρωπαϊκής Ένωσης υποχρεούνται επιπλέον να προσκομίσουν μαζί με την αίτησή τους την αναγνώριση της ισοτιμίας του πτυχίου βασικής εκπαίδευσης από τον Δ.Ο.Α.Τ.Α.Π.

Όσοι από τις παραπάνω κατηγορίες (υπότροφοι του Ι.Κ.Υ., αρχαιολόγοι υπάλληλοι της Ελληνικής Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, υπότροφοι του Ελληνικού Ινστιτούτου Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας, πτυχιούχοι άλλων Τμημάτων, πτυχιούχοι κάτοχοι μεταπτυχιακών διπλωμάτων ομοταγών ιδρυμάτων) ενταχθούν στο Πρόγραμμα δεν συνυπολογίζονται στον αριθμό των εισακτέων.

Μεταπτυχιακοί φοιτητές-υπότροφοι προγραμμάτων κινητικότητας της Ευρωπαϊκής Ένωσης ή συναφών ρυθμίσεων είναι δυνατόν να πραγματοποιούν, ύστερα από απόφαση της ΣΕ, τμήμα των σπουδών τους εντασσόμενοι ως υπεράριθμοι στο Πρόγραμμα. Αντιστοίχως, φοιτητές του Προγράμματος του Τμήματος, που εξασφαλίζουν υποτροφία κινητικότητας ή άλλη, μπορούν να πραγματοποιήσουν τμήμα των σπουδών τους σε Πανεπιστήμιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης ή σε άλλο Πανεπιστήμιο με το οποίο έχει πρόγραμμα συνεργασίας το Πανεπιστήμιο Αθηνών ύστερα από απόφαση της ΣΕ.

Με βάση τα συνολικά κριτήρια, η ΣΕ καταρτίζει τον Πίνακα αξιολόγησης των φοιτητών και τον καταθέτει προς έγκριση στη Συνέλευση.

Οι επιτυχόντες θα πρέπει να εγγραφούν στη Γραμματεία του ΠΜΣ εντός δέκα (10) ημερών από την απόφαση της Συνέλευσης.

Σε περίπτωση ισοβαθμίας, γίνονται δεκτοί όλοι οι ισοβαθμήσαντες υποψήφιοι.

Σε περίπτωση μη εγγραφής ενός ή περισσότερων φοιτητών, θα κληθούν αν υπάρχουν, οι επλαχόντες, με βάση τη σειρά τους στον εγκεκριμένο αξιολογικό πίνακα, να εγγραφούν στο Πρόγραμμα.

Μετά την εγγραφή, η ΣΕ ορίζει τον επίοπτη σπουδών εκάστου φοιτητή. Ως επίοπτες ορίζονται μέλη ΔΕΠ του Τμήματος που συμμετέχουν στο ΠΜΣ και προσφέρουν στη διάρκεια των 4 ή των 6 εξαμήνων ένα τουλάχιστον σεμιναριακό μάθημα. Η ΣΕ και ο επιβλέπων έχουν την ευθύνη της παρακολούθησης και του ελέγχου της πορείας των σπουδών του μεταπτυχιακού φοιτητή. Ερευνητές αναγνωρισμένων ερευνητικών

ιδρυμάτων, οι οποίοι είναι κάτοχοι διδακτορικού διπλώματος, ή άλλα μέλη ΔΕΠ μπορεί να ορίζονται συνεπιβλέποντες του μεταπτυχιακού φοιτητή.

5. ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΦΟΙΤΗΣΗΣ

Η χρονική διάρκεια φοίτησης στο ΠΜΣ που οδηγεί στη λήψη Διπλώματος Μεταπτυχιακών Σπουδών (ΔΜΣ) ορίζεται σε **τέσσερα (4) ακαδημαϊκά εξάμηνα**, στα οποία περιλαμβάνεται και ο χρόνος εκπόνησης διπλωματικής εργασίας. Ο ανώτατος επιτρεπόμενος χρόνος ολοκλήρωσης των σπουδών, ορίζεται στα τέσσερα (4) ακαδημαϊκά εξάμηνα.

Για τους εργαζόμενους μεταπτυχιακούς φοιτητές προβλέπεται η δυνατότητα **μερικής φοίτησης**. Οι φοιτητές αυτής της κατηγορίας πρέπει αποδεδειγμένα να εργάζονται τουλάχιστον είκοσι (20) ώρες την εβδομάδα και να προσκομίσουν σχετική σύμβαση εργασίας ή βεβαίωση εργοδότη.

Μερική φοίτηση προβλέπεται και για μη εργαζόμενους φοιτητές που αδυνατούν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις της πλήρους φοίτησης για λόγους υγείας, οικογενειακούς, στράτευσης κ.ά. Η διάρκεια μερικής φοίτησης δεν μπορεί να ξεπερνάει τα **έξι (6) ακαδημαϊκά εξάμηνα**.

Οι επιτυχόντες φοιτητές δηλώνουν τη διάρκεια φοίτησης που επιλέγουν να ακολουθήσουν (διετή ή τριετή) κατά την εγγραφή τους. Υπάρχει δυνατότητα μεταπήδησης από τη διετή (πλήρους παρακολούθησης) στην τριετή (μερικής παρακολούθησης) μόνο για σοβαρούς λόγους.

Όσοι φοιτητές δεν ολοκληρώσουν τη φοίτησή τους σε δύο ακαδημαϊκά έτη (για την πλήρη φοίτηση) ή σε τρία ακαδημαϊκά έτη (για τη μερική φοίτηση) και δεν έχουν λάβει αναστολή ή παράταση για σοβαρούς λόγους διαγράφονται.

Ο μεταπτυχιακός φοιτητής με αίτησή του μπορεί να ζητήσει αιτιολογημένα αναστολή φοίτησης. Είναι δυνατόν να δοθεί αναστολή σπουδών ενός (1) εξαμήνου για εξαιρετικά σοβαρούς λόγους (ασθένεια, οικογενειακούς λόγους, στράτευση κ.ά.) με τη σύμφωνη γνώμη του επόπτη σπουδών και της ΣΕ. Το εξάμηνο αναστολής της φοιτητικής ιδιότητας δεν προσμετράται στην προβλεπόμενη ανώτατη διάρκεια κανονικής φοίτησης.

6. ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ

Το ΠΜΣ ξεκινά το χειμερινό εξάμηνο εκάστου ακαδημαϊκού έτους. Για την απόκτηση ΔΜΣ απαιτούνται συνολικά εκατόν είκοσι (120) πιστωτικές μονάδες (ECTS) εκτός της περίπτωσης β) του άρθρου 4 για τους οποίους αρκούν από 75 έως 105 πιστωτικές μονάδες. Το κάθε σεμινάριο αντιστοιχεί προς 15 πιστωτικές μονάδες (ECTS) και η ΜΔΕ προς 30.

Κατά τη διάρκεια των σπουδών, οι μεταπτυχιακοί φοιτητές υποχρεούνται σε παρακολούθηση και επιτυχή εξέταση μεταπτυχιακών μαθημάτων και σε εκπόνηση μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας. Τα μαθήματα που προσφέρονται ανά ειδικευση στο πλαίσιο του ΠΜΣ ανά διετία είναι τουλάχιστον 6 (έξι). Τα μαθήματα οργανώνονται σε εξάμηνα, πραγματοποιούνται σε εβδομαδιαία βάση και διεξάγονται δια ζώσης.

Η θεματολογία και η βιβλιογραφία των μαθημάτων περιέχονται στον Οδηγό Σπουδών, ο οποίος αναρτάται στο διαδίκτυο ετησίως. Διδάσκονται επί τριώρο κάθε εβδομάδα καθ' όλη τη διάρκεια του εξαμήνου. Κατά την έναρξη των μαθημάτων ο διδάσκων αναλύει το πρόγραμμα του σεμιναρίου, προσδιορίζει τα επιμέρους θέματα που θα εξετασθούν, κατανέμει τις υποχρεώσεις και τις εργασίες των μετεχόντων και υποδεικνύει την αναγκαία βιβλιογραφία. Τα μαθήματα διεξάγονται στην ελληνική γλώσσα με δυνατότητα προσφοράς μαθημάτων στην αγγλική από επισκέπτη καθηγητή προερχόμενο από ΑΕΙ ή ερευνητικό κέντρο της αλλοδαπής.

Κάθε φοιτητής μπορεί να παρακολουθεί σε κάθε εξάμηνο μέχρι και τρία σεμιναριακά μαθήματα, σύμφωνα με το προσωπικό του πρόγραμμα, το οποίο διαμορφώνεται κατά τις ρυθμίσεις του κανονισμού και σε συνεργασία με τον επόπτη του, ο οποίος ενημερώνει στη συνέχεια γραπτώς τη ΣΕ. Οι φοιτητές είναι υποχρεωμένοι να παρακολουθούν ανελλιπώς και να ακολουθούν τους κανονισμούς του κάθε σεμιναριακού μαθήματος και τις οδηγίες του διδάσκοντος. Οι φοιτητές παρακολουθούν και τις διαλέξεις ή τις επιστημονικές συναντήσεις που οργανώνει η επιτροπή του Προγράμματος. Τέλος, οι φοιτητές, για λόγους ειδικής ενημέρωσης που επιβάλλει η ειδίκευση σπουδών και με τη σύμφωνη γνώμη του επόπτη, είναι δυνατόν να παρακολουθήσουν και ειδικά προπτυχιακά μαθήματα σε άλλα Τμήματα του αυτού ή άλλου ΑΕΙ. Η παρακολούθηση προπτυχιακών μαθημάτων δεν υποκαθιστά σε καμία περίπτωση τα μεταπτυχιακά σεμινάρια.

Από το σύνολο των σεμιναριακών μαθημάτων τα **τέσσερα (4)** πρέπει να προέρχονται από τον κατάλογο των μαθημάτων της **ειδίκευσης**, στην οποία έχει εγγραφεί ο φοιτητής, ή συγγενών ειδিকেύσεων, σύμφωνα με την πρόταση του επόπτη, ή από μαθήματα της ίδιας ειδίκευσης σε ομοταγές αναγνωρισμένο ίδρυμα της αλλοδαπής στο πλαίσιο των εκπαιδευτικών προγραμμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Τα υπόλοιπα δύο (2) σεμινάρια μπορούν να επιλέγονται από τα άλλα ΠΜΣ του Τμήματος ή άλλου πανεπιστημιακού Τμήματος ή αναγνωρισμένου ερευνητικού Κέντρου, με τη σύμφωνη γνώμη του επόπτη καθηγητή εφόσον εξασφαλίζεται η αντιστοιχία των πιστωτικών μονάδων (ECTS).

Στο γνωστικό αντικείμενο της Βυζαντινής Αρχαιολογίας ενδείκνυται το ένα (1) από τα σεμινάρια να αποτελεί **πρακτική άσκηση** στο πεδίο, σε μουσείο ή σε ερευνητικό Κέντρο, η οποία θα γίνεται κατά τη διάρκεια των μεταπτυχιακών σπουδών, με την επίβλεψη και την καθοδήγηση του επόπτη. Η άσκηση αυτή μπορεί να πραγματοποιείται σε πανεπιστημιακή ανασκαφή, σε συνεννόηση με το επικεφαλής μέλος ΔΕΠ, ή σε φορείς της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας ή σε εποπτευόμενους από αυτήν φορείς. Με το πέρας της πρακτικής άσκησης ο μεταπτυχιακός φοιτητής οφείλει να εκπονήσει και να παραδώσει εργασία σε γραπτή μορφή η οποία βαθμολογείται από τον επόπτη.

Υπάρχει επίσης η δυνατότητα και στις δύο ειδিকেύσεις του Προγράμματος, ένα από τα σεμινάρια να έχει τη μορφή «**ελεύθερης σεμιναριακής εργασίας**» και να σχετίζεται με θέμα εξειδικευμένο, το οποίο δεν προσφέρεται στο πρόγραμμα των σεμιναρίων του Τμήματος, αλλά αφορά τα ειδικά ερευνητικά ενδιαφέροντα του φοιτητή. Εν προκειμένω ως επόπτης μπορεί να ορισθεί μέλος ΔΕΠ του Τμήματος ή εξειδικευμένος εξωτερικός συνεργάτης. Ο επόπτης της «ελεύθερης σεμιναριακής

εργασίας» παρακολουθεί την εργασία του μεταπτυχιακού φοιτητή ανελλιπώς και συναντάται μαζί του ανά 15ήμερο. Σημειωτέον ότι τα μαθήματα των εξωτερικών συνεργατών του ΠΜΣ εντάσσονται στο πρόγραμμα του ΠΜΣ του Τμήματος ύστερα από έγκριση της ΣΕ.

Α. Το πρόγραμμα των μαθημάτων ανά ειδίκευση διαμορφώνεται ενδεικτικά ως εξής:

1. Ειδίκευση: Βυζαντινή Ιστορία

Α' Εξάμηνο		
Μαθήματα Υποχρεωτικά	Διδ. ώρες	ECTS
Θέματα εμβάθυνσης στην Ιστορία του βυζαντινού κόσμου	39	15
Μαθήματα Επιλογής		
Πηγές για τη Βυζαντινή Ιστορία ή Βυζαντινή Φιλολογία ή Αρχαιολογία	39	15
Σύνολο		30

Β' Εξάμηνο		
Μαθήματα Υποχρεωτικά	Διδ. ώρες	ECTS
Διεπιστημονικό Σεμινάριο	39	15
Μαθήματα Επιλογής		
Βυζαντινή κοινωνία και οικονομία ή πολίτευμα και διοίκηση	39	15
Σύνολο		30

Γ' Εξάμηνο		
Μαθήματα Υποχρεωτικά	Διδ. ώρες	ECTS
Θέματα εμβάθυνσης στην Ιστορία του βυζαντινού κόσμου	39	15
Μαθήματα Επιλογής		
Διεθνείς σχέσεις και διπλωματία	39	15
Σύνολο		30

Δ' Εξάμηνο		ECTS
Εκπόνηση Μεταπτυχιακής Διπλωματικής Εργασίας		
Σύνολο		30

2. Ειδίκευση: Βυζαντινή Αρχαιολογία και Τέχνη

Α' Εξάμηνο		
Μαθήματα Υποχρεωτικά	Διδ. ώρες	ECTS
Θέματα εμβάθυνσης στη Βυζαντινή Αρχαιολογία ή	39	15 ή
Θέματα εμβάθυνσης στη Βυζαντινή Τέχνη	39	15

Μαθήματα Επιλογής		
Μεθοδολογικά ζητήματα της μελέτης της Βυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης	39	15
Σύνολο		30

Β' Εξάμηνο		
Μαθήματα Υποχρεωτικά	Διδ. ώρες	ECTS
Διεπιστημονικό Σεμινάριο	39	15
Μαθήματα Επιλογής		
Υλικός πολιτισμός του Βυζαντίου	39	15
Σύνολο		30

Γ' Εξάμηνο		
Μαθήματα Υποχρεωτικά	Διδ. ώρες	ECTS
Θέματα εμβάθυνσης στη Βυζαντινή Αρχαιολογία ή	39	15 ή
Θέματα εμβάθυνσης στη Βυζαντινή Τέχνη	39	15
Μαθήματα Επιλογής		
Μεθοδολογικά ζητήματα της μελέτης της Βυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης	39	39
Σύνολο		30

Δ' Εξάμηνο	
	ECTS
Εκπόνηση Μεταπτυχιακής Διπλωματικής Εργασίας	
Σύνολο	30

Β. Περιεχόμενο/Περιγραφή μαθημάτων

ΜΑΘΗΜΑΤΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Θέματα εμβάθυνσης στην Ιστορία του βυζαντινού κόσμου

Μελέτη θεμάτων που αφορούν στην ιστορία του «Βυζαντίου» ως συνέχειας της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας στην Ανατολή από τον 4ο έως τον 15ο αι. Ενδεικτικές παράμετροι: αυτοκράτορας και διοίκηση, Εκκλησία και Κράτος, πόλεις και ύπαιθρος, Κωνσταντινούπολη και επαρχίες, ιδεολογία, θεσμοί κ.ά.

Πηγές για τη Βυζαντινή Ιστορία ή Βυζαντινή Φιλολογία ή Αρχαιολογία

Ενδελεχής προσέγγιση των βυζαντινών γραπτών πηγών ή των αρχαιολογικών δεδομένων της βυζαντινής εποχής. Μελέτη των άμεσων ή έμμεσων μαρτυριών που παρέχουν η ιστοριογραφία, οι αρχειακές πηγές, οι επιστολές, τα αγιολογικά κ.ά. κείμενα ή τα αρχαιολογικά κατάλοιπα, τα νομίσματα, οι σφραγίδες κ.ά.

Διεπιστημονικό Σεμινάριο: Το Σεμινάριο αυτό καλλιεργεί τη διεπιστημονική συνομιλία της Ιστορίας με την Αρχαιολογία, την Τέχνη, τη Φιλολογία και τη Λογοτεχνία και τον συνδυασμό των δεδομένων τους για μία ολιστική ερμηνευτική προσέγγιση

φαινομένων του Βυζαντινού Κόσμου μέσα στο πλαίσιο των σύγχρονων εξελίξεων στον χώρο της ιστορικής επιστήμης διεθνώς.

Το σεμινάριο θα εστιάζει κάθε φορά σε διαφορετικές διεπιστημονικές προσεγγίσεις, θέτοντας θέματα μεθοδολογίας και συνδυαστικής μελέτης των μνημείων, των ιστορικών πηγών και των έργων.

Βυζαντινή κοινωνία και οικονομία ή πολιτεύμα και διοίκηση

Αναζήτηση και μελέτη κοινωνικών και οικονομικών στοιχείων από τις βυζαντινές γραπτές κ.ά. πηγές με την βοήθεια της σύγχρονης βιβλιογραφίας. Ενδεικτικές θεματικές ενότητες: κοινωνική διαστρωμάτωση, δημογραφική εξέλιξη, αστική και αγροτική οικονομία, εμπόριο, δημοσιονομική πολιτική, θεσμοί και προνόμια.

ή

Μελέτη της πολιτικής θεωρίας, του αυτοκρατορικού θεσμού και των πολιτειακών θεσμών, της κρατικής ιεραρχίας, της διοικητικής οργάνωσης στο κέντρο και στην περιφέρεια, της εμφάνισης και εξέλιξης αξιωμάτων και τίτλων κ.ά. παραμέτρων που αφορούν στο πολιτεύμα και στη διοίκηση στην Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία.

Διεθνείς σχέσεις και διπλωματία

Μελέτη της εξωτερικής πολιτικής του Βυζαντίου και της σημασίας της διπλωματίας, στο πλαίσιο της αμυντικής πολιτικής και της διεξαγωγής πολέμων ή διατήρησης της ειρήνης. Ενδεικτικοί παράμετροι: οι σχέσεις με Άραβες, Σλάβους, Ρώσους, Τούρκους κ.ά. λαούς ή τη Δύση και τα διπλωματικά μέσα της αυτοκρατορίας, όπως χορηγίες, συμμαχίες, εκχριστιανισμός, επιγαμίες ή εμπορικές συνθήκες.

ΜΑΘΗΜΑΤΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗΣ

Θέματα εμβάθυνσης στη Βυζαντινή Αρχαιολογία

Στο σεμινάριο θα εξεταστούν ειδικά θέματα που απασχολούν τη σύγχρονη έρευνα πάνω στη βυζαντινή αρχαιολογία, εστιάζοντας στη συνδυαστική μελέτη των υλικών καταλοίπων και των διαθέσιμων πηγών. Μέρος του σεμιναρίου θα επικεντρώσει στην ιστορία της έρευνας και στις ιδεολογικές παραμέτρους που έχουν επηρεάσει τις σπουδές πάνω στο συγκεκριμένο αντικείμενο.

Θέματα εμβάθυνσης στη Βυζαντινή Τέχνη

Στο σεμινάριο θα εξεταστούν ειδικά θέματα που απασχολούν τη σύγχρονη έρευνα πάνω στη βυζαντινή τέχνη, εστιάζοντας στη συνδυαστική μελέτη των έργων και των διαθέσιμων πηγών. Μέρος του σεμιναρίου θα επικεντρώσει στην ιστορία της έρευνας και τις ιδεολογικές παραμέτρους που έχουν διαμορφώσει τις εξελίξεις και τις τάσεις στην ιστορία της βυζαντινής τέχνης

Μεθοδολογικά ζητήματα της μελέτης της Βυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης

Το σεμινάριο επικεντρώνει σε μεθοδολογικά ζητήματα της έρευνας πάνω στη βυζαντινή αρχαιολογία και τέχνη. Παράλληλα, εξετάζεται ευρύτερα η πρόσληψη όψεων του βυζαντινού πολιτισμού όπως αυτή διαγράφεται μέσα από την επιστη-

μονική παραγωγή, παλαιότερη και σύγχρονη, αλλά και την προβολή του Βυζαντίου στο ευρύ κοινό, όπως αυτή διαμορφώνεται μέσα από εκθέσεις, μουσεία, δημοσιεύσεις κ.λπ.

Υλικός πολιτισμός του Βυζαντίου

Στο σεμινάριο θα εξετάζονται όψεις του υλικού πολιτισμού του Βυζαντίου, σύμφωνα με την ευρύτερη έννοια του όρου όπως αυτός έχει διαμορφωθεί στη σύγχρονη θεωρητική προβληματική και βιβλιογραφία. Με βάση το επιλεγμένο κάθε φορά ειδικότερο θέμα του σεμιναρίου, η συζήτηση θα εμβαθύνει σε θέματα πρακτικής και ιδεολογικής χρήσης ή αξιοποίησης των έργων, καθώς και σε προβλήματα τεχνικής και τεχνολογίας, πρώτων υλών και οικονομίας.

Διεπιστημονικό σεμινάριο

Το Σεμινάριο αυτό καλλιεργεί τη διεπιστημονική συνομιλία της Ιστορίας με την Αρχαιολογία, την Τέχνη, τη Φιλολογία και τη Λογοτεχνία και τον συνδυασμό των δεδομένων τους για μία ολιστική ερμηνευτική προσέγγιση φαινομένων του Βυζαντινού Κόσμου μέσα στο πλαίσιο των σύγχρονων εξελίξεων στον χώρο της ιστορικής επιστήμης διεθνώς.

Το σεμινάριο θα εστιάζει κάθε φορά σε διαφορετικές διεπιστημονικές προσεγγίσεις, θέτοντας θέματα μεθοδολογίας και συνδυαστικής μελέτης των μνημείων, των ιστορικών πηγών και των έργων.

7. ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΦΟΙΤΗΤΩΝ

Το εκπαιδευτικό έργο κάθε ακαδημαϊκού έτους διαρθρώνεται σε δύο εξάμηνα σπουδών, το χειμερινό και το εαρινό, έκαστο των οποίων περιλαμβάνει 13 εβδομάδες διδασκαλίας. Η παρακολούθηση των μαθημάτων είναι υποχρεωτική. Σε περίπτωση κωλύματος διεξαγωγής μαθήματος προβλέπεται η αναπλήρωσή του. Η ημερομηνία και η ώρα αναπλήρωσης αναρτώνται στην ιστοσελίδα του ΠΜΣ.

Η αξιολόγηση των μεταπτυχιακών φοιτητών και η επίδοσή τους στα μαθήματα που υποχρεούνται να παρακολουθήσουν στο πλαίσιο του ΠΜΣ πραγματοποιείται με την προφορική παρουσίαση και την έντυπη υποβολή εργασίας έκτασης 5.000-7.000 λέξεων. Η εργασία παραδίδεται έως ένα μήνα μετά την ολοκλήρωση του σεμιναρίου και ο βαθμός κατατίθεται σε ηλεκτρονικό βαθμολόγιο που τηρεί η Γραμματεία, σύμφωνα με χρονοδιάγραμμα που ορίζει η ΣΕ. Η βαθμολόγηση γίνεται στην κλίμακα 1-10. Μετά την παρέλευση των προβλεπόμενων ημερομηνιών δεν υπάρχει δυνατότητα βαθμολόγησης. Για να θεωρηθεί επιτυχής η παρακολούθηση σεμιναρίων ορίζεται ως βάση ο βαθμός **επτά (7)**.

Για την απόκτηση ΔΜΣ κάθε μεταπτυχιακός φοιτητής οφείλει να παρακολουθήσει και να εξεταστεί επιτυχώς στο σύνολο των μαθημάτων του ΠΜΣ που αντιστοιχούν στην περίπτωση του και να εκπονήσει μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, συγκεντρώνοντας έτσι συνολικά εκατόν είκοσι (120) πιστωτικές μονάδες (ECTS).

Στο Δ' εξάμηνο του Προγράμματος για τους φοιτητές πλήρους φοίτησης προβλέπεται η εκπόνηση μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας (ΜΔΕ). Η ΜΔΕ πρέπει να έχει καταρτισθεί σύμφωνα με την επιστημονική μεθοδολογία του γνωστικού αντικει-

μένου, να περιλαμβάνει προσωπική συμβολή του γράφοντος στην έρευνα και να καταδεικνύει τη συνθετική του ικανότητα. Η έκταση της ΜΔΕ ορίζεται μεταξύ 20.000-30.000 λέξεων περιλαμβανομένων των σημειώσεων, όχι όμως της βιβλιογραφίας, λοιπών πινάκων και εικονογράφησης.

Ειδικότερα ορίζεται ότι το κείμενο θα πρέπει να είναι γραμμένο σε μέγεθος γραμματοσειράς 12'' το κυρίως κείμενο και 10'' οι σημειώσεις, σε 1,5 διάστιχο το κυρίως κείμενο και μονό οι σημειώσεις. Το εξώφυλλο έχει λευκό υπόβαθρο. Χρησιμοποιείται 1,5 διάστιχο και στοιχισι στο κέντρο. Στην άνω αριστερά γωνία τοποθετείται το επίσημο λογότυπο του Πανεπιστημίου. Στο ανώτερο μέρος του εξωφύλλου αναγράφονται σε διαφορετικές παραγράφους τα εξής:

- Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας (γραμματοσειρά Times New Roman 14)
- Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Βυζαντινός κόσμος: Ιστορία και Αρχαιολογία» (γραμματοσειρά Times New Roman 14)
- Ειδικευση ... (γραμματοσειρά Times New Roman 14)
- Ο τίτλος της ΜΔΕ (γραμματοσειρά Times New Roman 18)
- Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία (γραμματοσειρά Times New Roman 14)
- Το ονοματεπώνυμο του φοιτητή (γραμματοσειρά Times New Roman 14)
- Τα ονόματα και η βαθμίδα των τριών βαθμολογητών
- Στο κατώτερο μέρος του εξωφύλλου με γραμματοσειρά Times New Roman 14 και στοιχισι στο κέντρο αναγράφεται: Αθήνα, (έτος).

Στη ΜΔΕ συμπεριλαμβάνεται υποχρεωτικά περίληψη στην ελληνική και αγγλική γλώσσα (έκτασης 400 λέξεων εκάστη).

Η Συντονιστική Επιτροπή, ύστερα από αίτηση του υποψηφίου στην οποία αναγράφεται ο προτεινόμενος τίτλος της διπλωματικής εργασίας καθώς και ο προτεινόμενος επιβλέπων (αν δεν έχει ορισθεί ως επιβλέπων του μεταπτυχιακού φοιτητή ήδη από την έναρξη των μεταπτυχιακών σπουδών του) και επισυνάπτεται περίληψη της προτεινόμενης εργασίας έκτασης 150 λέξεων, ορίζει τον επιβλέποντα αυτής και συγκροτεί την τριμελή εξεταστική επιτροπή για την έγκριση της εργασίας, ένα από τα μέλη της οποίας είναι και ο επιβλέπων (παρ. 4, άρ. 34, Ν. 4485/2017). Τα υπόλοιπα δύο μέλη της τριμελούς επιτροπής οφείλουν να είναι μέλη ΔΕΠ ή ΕΠ ή ερευνητές των βαθμίδων Α', Β', Γ' που να εργάζονται σε ερευνητικά κέντρα του αρ. 13Α, Ν. 4310/2014 και της Ακαδημίας Αθηνών ή καταξιωμένοι επιστήμονες από την ημεδαπή ή την αλλοδαπή οι οποίοι είναι κάτοχοι διδακτορικού διπλώματος. Τα μέλη της επιτροπής πρέπει να έχουν συναφή επιστημονική ειδικότητα με το γνωστικό αντικείμενο του Προγράμματος. Η τριμελής επιτροπή επικυρώνεται από τη Συνέλευση του Τμήματος.

Όταν ο φοιτητής ολοκληρώσει τη διπλωματική εργασία του, την καταθέτει στον επόπτη του καθώς και στα λοιπά δύο μέλη της επιτροπής σε ηλεκτρονική ή/και έντυπη μορφή. Η κατάθεση πρέπει να γίνεται τουλάχιστον δύο μήνες πριν από την ολοκλήρωση του χρόνου φοίτησης του φοιτητή. Για να εγκριθεί η εργασία ο φοιτητής οφείλει να την υποστηρίξει ενώπιον της εξεταστικής επιτροπής (παρ. 4, άρ. 34, Ν. 4485/2017).

Η βαθμολογία της ΜΔΕ προκύπτει από τον μέσο όρο των βαθμών των τριών βαθμολογητών. Σε περίπτωση απόκλισης των τριών βαθμών επιλαμβάνεται του θέματος η ΣΕ.

Ο τελικός βαθμός του ΔΜΣ προκύπτει με ποσοστό 50% από το βαθμό στα έξι σεμινάρια και 50% από το βαθμό της διπλωματικής εργασίας. Οι διπλωματικές εργασίες αξιολογούνται με βαθμό της κλίμακας από 7 (επτά) έως 10 (δέκα) με ενδιάμεσες διαβαθμίσεις. Επιτυχής θεωρείται η αποφοίτηση με συνολικό βαθμό όχι χαμηλότερο του 7 (επτά)⁴. Η συνεκτίμηση της επιτυχούς παρακολούθησης των σεμιναρίων και της ΜΔΕ οδηγεί στη χορήγηση του ΔΜΣ.

Οι μεταπτυχιακές διπλωματικές εργασίες εφόσον εγκριθούν από την εξεταστική επιτροπή και πριν από την ορκωμοσία του υποψηφίου, αναρτώνται υποχρεωτικά στο Ψηφιακό Αποθετήριο «ΠΕΡΓΑΜΟΣ», σύμφωνα με τις αποφάσεις της Συγκλήτου του ΕΚΠΑ. Πριν από την ορκωμοσία, ο υποψήφιος υποχρεούται να καταθέσει στη Γραμματεία του ΠΜΣ τη σχετική βεβαίωση υποβολής της ΜΔΕ στο Ψηφιακό Αποθετήριο «ΠΕΡΓΑΜΟΣ». Το Τμήμα δημοσιεύει στην ιστοσελίδα του το ονοματεπώνυμο του συγγραφέα, τον τίτλο της ΜΔΕ και έναν σύνδεσμο προς το Ψηφιακό Αποθετήριο.

8. ΥΠΟΧΡΕΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΦΟΙΤΗΤΩΝ

1. Οι μεταπτυχιακοί φοιτητές έχουν όλα τα δικαιώματα και τις παροχές που προβλέπονται για τους φοιτητές του Α' κύκλου σπουδών, πλην του δικαιώματος παροχής δωρεάν διδακτικών συγγραμμάτων. Το Ίδρυμα υποχρεούται να εξασφαλίσει στους φοιτητές με αναπηρία ή/και ειδικές ανάγκες προσβασιμότητα στα προτεινόμενα συγγράμματα και στη διδασκαλία (παρ. 3, αρ. 34, Ν. 4485/2017), μέσω των παροχών της Μονάδας Προσβασιμότητας του ΕΚΠΑ.
2. Οι μεταπτυχιακοί φοιτητές καλούνται να συμμετέχουν και να παρακολουθούν σεμινάρια ερευνητικών ομάδων, συζητήσεις βιβλιογραφικής ενημέρωσης, επισκέψεις αρχαιολογικών χώρων και μουσείων, συνέδρια/ημερίδες με γνωστικό αντικείμενο συναφές με αυτό του ΠΜΣ, διαλέξεις ή άλλες επιστημονικές εκδηλώσεις του ΠΜΣ κ.ά.
3. Η Συνέλευση του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας, μετά την εισήγηση της ΣΕ, δύναται να αποφασίσει τη διαγραφή μεταπτυχιακών φοιτητών εάν:
  - το ποσοστό απουσιών φοιτητή ξεπερνά το 23% στο σύνολο των παρακολουθήσεων ενός εξαμήνου
  - έχουν αποτύχει στην εξέταση μαθήματος ή μαθημάτων και δεν έχουν ολοκληρώσει επιτυχώς το πρόγραμμα,
  - υπερβούν τη μέγιστη χρονική διάρκεια φοίτησης στο ΠΜΣ, όπως ορίζεται στον παρόντα Κανονισμό,
  - έχουν παραβιάσει τις κείμενες διατάξεις όσον αφορά την αντιμετώπιση πειθαρχικών παραπτώματων από τα αρμόδια πειθαρχικά Όργανα,
  - αυτοδίκαια κατόπιν αιτήσεως των μεταπτυχιακών φοιτητών,
  - υποπέσουν σε παράπτωμα που εμπίπτει στο δικαίωμα περί πνευματικής ιδιοκτη-

⁴ Οι διαβαθμίσεις ορίζονται ως εξής: 7-8,49 = Λίαν Καλώς, 8,50-10 = Άριστα.

σίας (Ν. 2121/93) κατά τη συγγραφή των προβλεπομένων εργασιών τους.

4. Στο τέλος κάθε εξαμήνου πραγματοποιείται αξιολόγηση κάθε μαθήματος και κάθε διδάσκοντος από τους μεταπτυχιακούς φοιτητές (παρ. 1., άρ. 44, Ν. 4485/2017), σύμφωνα με τη διαδικασία που προτείνει η ΣΕ και εγκρίνει η Συνέλευση του Τμήματος.
5. Η καθομολόγηση γίνεται τον Ιανουάριο, τον Ιούνιο και τον Οκτώβριο κάθε έτους στο πλαίσιο της Συνέλευσης του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας και σε χώρο του Τμήματος ή της Σχολής, παρουσία του Διευθυντή του ΠΜΣ ή του Αναπληρωτή του, του Προέδρου του Τμήματος ή του Αναπληρωτή του και, κατά τις δυνατότητες, ενδεχομένως εκπροσώπου του Πρυτάνεως.
Πιο συγκεκριμένα στο πλαίσιο του ΠΜΣ απονέμεται Δίπλωμα Μεταπτυχιακών Σπουδών στις εξής ειδικεύσεις:
  1. Βυζαντινή Ιστορία.
  2. Βυζαντινή Αρχαιολογία και Τέχνη.
6. Δίπλωμα Μεταπτυχιακών Σπουδών δεν απονέμεται σε φοιτητή του οποίου ο τίτλος σπουδών πρώτου κύκλου από ίδρυμα της αλλοδαπής δεν έχει αναγνωρισθεί από τον Διεπιστημονικό Οργανισμό Αναγνώρισης Τίτλων Ακαδημαϊκών και Πληροφόρησης (Δ.Ο.Α.Τ.Α.Π.), σύμφωνα με τον Ν. 3328/2005 (Α' 80).
7. Οι μεταπτυχιακοί φοιτητές μπορούν να αιτηθούν την έκδοση παραρτήματος διπλώματος.

9. ΥΠΟΔΟΜΗ ΠΜΣ

1. Για την εύρυθμη λειτουργία του ΠΜΣ θα διατεθούν αίθουσες διδασκαλίας και σεμιναρίων, αμφιθέατρα εξοπλισμένα με οπτικοακουστικά μέσα και μονάδες ή εργαστήρια του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας.
2. Η διοικητική και γραμματειακή υποστήριξη του ΠΜΣ γίνεται από τη Γραμματεία του ΠΜΣ, η οποία στελεχώνεται από ένα άτομο.
3. Η χρηματοδότηση του ΠΜΣ μπορεί να προέρχεται από:
  - α) τον προϋπολογισμό του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και των συνεργαζόμενων για την οργάνωσή του φορέων σύμφωνα με το άρθρο 43,
  - β) τον προϋπολογισμό του Υπουργείου Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων,
  - γ) δωρεές, παροχές, κληροδοτήματα και κάθε είδους χορηγίες φορέων του δημόσιου τομέα, όπως οριοθετείται στην περίπτωση α' της παρ. 1 του άρθρου 14 του Ν. 4270/2014 (Α' 143), ή του ιδιωτικού τομέα,
  - δ) πόρους από ερευνητικά προγράμματα,
  - ε) πόρους από προγράμματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης ή άλλων διεθνών οργανισμών,
  - στ) μέρος των εσόδων των Ειδικών Λογαριασμών Κονδυλίων Έρευνας (Ε.Λ.Κ.Ε.)
  - ζ) κάθε άλλη νόμιμη πηγή.
4. Κατά τη λήξη της θητείας της ΣΕ, με ευθύνη του απερχόμενου Διευθυντή, συντάσσεται αναλυτικός απολογισμός του ερευνητικού και εκπαιδευτικού έργου και των λοιπών δραστηριοτήτων του Π.Μ.Σ., ο οποίος κατατίθεται στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του ΕΚΠΑ (παρ. 2, άρ. 44, Ν. 4485/2017). Ο εν λόγω απολογισ-

σμός με ευθύνη της Κοσμητείας αποστέλλεται αμελλητί στα μέλη της ΕΣΕ (παρ. 5, άρ. 44, Ν. 4485/2017).

5. Η εσωτερική και εξωτερική αξιολόγηση του ΠΜΣ θα γίνεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 44 του Ν. 4485/2017.

10. ΑΝΑΘΕΣΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ/ΔΙΔΑΣΚΟΝΤΕΣ ΣΤΟ ΠΜΣ

Οι διδάσκοντες του ΠΜΣ, προέρχονται, τουλάχιστον κατά 60%, από:

- μέλη Δ.Ε.Π. του Τμήματος,
- μέλη Ε.Ε.Π., Ε.ΔΙ.Π. και Ε.Τ.Ε.Π. του Τμήματος, κατόχους διδακτορικού διπλώματος εκτός κι αν το γνωστικό τους αντικείμενο είναι εξαιρετικής και αδιαμφισβήτητης ιδιαιτερότητας για το οποίο δεν είναι δυνατή ή συνήθης η εκπόνηση διδακτορικής διατριβής,
- ομότιμους καθηγητές (άρ. 69, Ν.4386/2016) και αφυπηρητήσαντα μέλη Δ.Ε.Π. του οικείου Τμήματος στην περίπτωση που κρίνεται ότι δεν επαρκούν τα υπηρετούντα μέλη ΔΕΠ ή οι άλλες κατηγορίες,
- διδάσκοντες σύμφωνα με το Π.Δ. 407/1980 (Α' 112),
- επιστήμονες αναγνωρισμένου κύρους κατόχους διδακτορικού διπλώματος οι οποίοι μπορεί να απασχολούνται ως ακαδημαϊκοί υπότροφοι με απόφαση της Συνέλευσης και πράξη του Προέδρου του οικείου Τμήματος για τη διεξαγωγή διδακτικού, κλινικού και ερευνητικού έργου, καθοριζόμενου με τη σύμβαση που υπογράφεται μεταξύ του ακαδημαϊκού υποτρόφου και του Πρύτανη του οικείου ΑΕΙ (παρ. 7, άρ. 29, Ν. 4009/2011).

Με αιτιολογημένη απόφαση της Συνέλευσης το Τμήματος ανατίθεται διδασκαλία σε:

- μέλη ΔΕΠ άλλων Τμημάτων του ίδιου ή άλλου ΑΕΙ,
- ερευνητές από ερευνητικά Κέντρα του αρ. 13Α, Ν. 4310/2014 και της Ακαδημίας Αθηνών,
- επισκέπτες καταξιωμένους επιστήμονες από την ημεδαπή ή την αλλοδαπή οι οποίοι είναι κάτοχοι διδακτορικού διπλώματος και οι οποίοι έχουν συναφή επιστημονική ειδικότητα με το γνωστικό αντικείμενο του Προγράμματος, εξειδικευμένες γνώσεις ή σχετική εμπειρία στο γνωστικό αντικείμενο του ΠΜΣ,
- επισκέπτες μεταδιδακτορικούς ερευνητές, Έλληνες ή αλλοδαπούς νέους επιστήμονες, κατόχους διδακτορικού διπλώματος (παρ.7, άρ. 16, Ν.4009/2011) ή γίνονται νέες προσλήψεις/συμβάσεις σύμφωνα με τα ανωτέρω (παρ. 1, 2, 5 & 6, αρ. 36, Ν.4485/2017).

Η ανάθεση διδασκαλίας μαθημάτων, σεμιναρίων και ασκήσεων του ΠΜΣ γίνεται ύστερα από εισήγηση της ΣΕ και έγκριση της Συνέλευσης του Τμήματος.

ΣΕΜΙΝΑΡΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΧΕΙΜΕΡΙΝΟ ΕΞΑΜΗΝΟ	
2033	<p>Μοναστήρια και μοναχισμός στο Βυζάντιο (10ος-14ος αι.) <i>T. Κιουσοπούλου</i></p> <p>Monasteries and Monasticism in Byzantium (10th-14th centuries) <i>T. Kiousopoulou</i></p>
ΕΑΡΙΝΟ ΕΞΑΜΗΝΟ	
2034	<p>Οι γυναίκες στον δημόσιο χώρο και ο ρόλος τους στην εξέλιξη του θεσμού της αντιβασιλείας στο Βυζάντιο (4ος-11ος αι.) <i>K. Νικολάου</i></p> <p>Women in the public sphere and their role in the evolution of the institution of regency in Byzantium (fourth-eleventh c.) <i>K. Nikolaou</i></p>
2036	<p>Διεπιστημονικό Σεμινάριο «Νίκος Οικονομίδης» ΕΚΠΑ, Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας, σε συνεργασία με το ΕΙΕ/Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών/Τομέας Βυζαντινών Ερευνών</p> <p>Η ύπαιθρος στον ηπειρωτικό ελλαδικό χώρο (7ος-15ος αι.): Κοινωνικές σχέσεις και δομημένο περιβάλλον <i>T. Κιουσοπούλου και Γ. Πάλλης, σε συνεργασία με τον Γ. Μέριανο</i></p> <p>Interdisciplinary Postgraduate Seminar «Nikos Oikonomides» National and Kapodistrian University of Athens, Department of History & Archaeology, in collaboration with the Institute for Historical Research/Section for Byzantine Research/National Hellenic Research Foundation</p> <p>Countryside in mainland Greece (7th-15th c.): Social relations and built environment <i>T. Kiousopoulou and G. Pallis, in collaboration with G. Merianos</i></p>

Χειμερινό εξάμηνο

Θέμα: *Μοναστήρια και μοναχισμός στο Βυζάντιο (10ος-14ος αι.)*

Subject: *Monasteries and Monasticism in Byzantium (10th-14th centuries)*

Περίληψη: Η μελέτη των μοναστηριών αποτελεί ένα σημαντικό αντικείμενο της σύγχρονης βυζαντινολογικής έρευνας. Στο σεμινάριο θα εξεταστεί οι συνθήκες υπό τις οποίες ιδρύθηκαν βυζαντινά μοναστήρια σε συνδυασμό με το μοναστικό ιδεώδες που καλλιεργήθηκε κατά τους βυζαντινούς χρόνους, και με βάση τις διαθέσιμες γραπτές και αρχαιολογικές πηγές. Στόχος είναι μέσα από την προσέγγιση των μοναστηριών και τα σχετικά ερωτήματα που τίθενται ως προς ιδιοκτησιακό τους καθεστώς, την οικονομική τους λειτουργία και τους κτήτορες να ανιχνευθεί ο ρόλος τους μέσα στο πλαίσιο των αλλαγών που συντελούνται σταδιακά στη βυζαντινή κοινωνία. Υπό αυτό το πρίσμα επιδιώκεται οι φοιτητές/τριες να εξοικειωθούν με την αναζήτηση και ερμηνεία των σημειούμενων αλλαγών.

Summary: The seminar deals with the byzantine monasteries and their foundation in the framework of the social and economic conditions during the period from the 10th to 14th centuries.

The main topics are:

1. The saint monk
2. The Athonian monasteries
3. The aristocracy and the monasteries
4. The monastic properties
5. Economic activities
6. The topography of the most important monasteries

Ενδεικτική βιβλιογραφία / Selected Bibliography

- Κονιδάρης, Ι., *Το δίκαιον της μοναστηριακής περιουσίας από τον 9^ο μέχρι και τον 12^ο αιώνα*, Αθήνα 1979.
- Παπαχρυσάνθου, Δ., *Ο Αθωνικός μοναχισμός. Αρχές και Οργάνωση*, Αθήνα 1992.
- Thomas, J. P. – A. Hero, *Byzantine Monastic Foundations Documents*, 5 vol., Washington DC, 2000.
- Σβορώνος, Ν., *Η σημασία της ίδρυσης του Αγίου Όρους για την ανάπτυξη του ελλαδικού χώρου*, Καρπός 1987.
- The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography*, t. I-II, Ashgate 2011.
- Hackel, S. (ed.), *The Byzantine Saint*, London 1991.
- Galatariotou, C., *The making of a Saint. The Life, Times and Sanctification of Neophytos the Recluse*, Cambridge 1990.
- Jolivet-Levi, C., M. Kaplan, J.-P. Sodini (eds), *Les saints et leurs sanctuaires a Byzance: textes, images et monuments*, Paris 1994.

- Kountoura-Galaki, E. – E. Mitsiou (eds), *Women and Monasticism in the Medieval Eastern Mediterranean: Decoding a Cultural Map*, Athens 2019.
- Morris, R., *Monks and laymen in Byzantium 843-1118*, Cambridge 1995.
- Patlagean, É. *Un Moyen Age grec, Byzance IXe-XV siècle*, Paris 2007 (ελλην. έκδοση Évelyne Patlagean, *Ο ελληνικός μεσαίωνας, Βυζάντιο 9^{ος}-15^{ος} αιώνας*, μτφρ. Δ. Λαμπαδά, Αθήνα 2014
- Smyrlis, K., *La fortune des grands monastères byzantins (fin du Xe – milieu du XIVe siècle)*, Paris 2006.
- Spieser, J.-M. – E. Yota (eds), *Donations et donateurs dans le monde byzantin, Actes du colloque international de l'université de Fribourg 13-15 mars*, Paris 2012.
- Talbot, A.-M., «A Monastic World», in J. Haldon (ed.), *The Social History of Byzantium*, Chichester 2009, 257-278.
- Theis, L., M. Mullet, M. Grunbart, G. Fingarova, M. Savage (eds), *Female Founders in Byzantium and Beyond*, Vienna-Cologne-Weimar 2011-2012.

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ

Εαρινό εξάμηνο

Θέμα: *Οι γυναίκες στον δημόσιο χώρο και ο ρόλος τους στην εξέλιξη του θεσμού της αντιβασιλείας στο Βυζάντιο (4ος-11ος αι.)*

Subject: *Women in the public sphere and their role in the evolution of the institution of regency in Byzantium (fourth-eleventh c.).*

Περίληψη: Ο δημόσιος χώρος στο Βυζάντιο συνιστούσε το κατεξοχήν ανδρικό βασίλειο, στο οποίο οι κυρίαρχοί του επιδείκνυαν την αποτελεσματικότητά τους, επιβεβαιώνοντας έτσι τον ανδρισμό τους. Ο φόβος «εκθήλυνσης» του ήταν πάντα υπαρκτός και γι' αυτό επιβλήθηκαν συγκεκριμένοι πολιτικοί και ηθικοί κώδικες, ωστόσο η τάξις, είτε στο παρασκήνιο είτε εμφανώς, συχνά διασαλεύθηκε. Στο πλαίσιο του σεμιναρίου θα γίνει λόγος για τις γυναικείες προσωπικότητες, οι οποίες, κατά τη διάρκεια της υπό εξέταση εποχής, επιδίωξαν και πέτυχαν να επηρεάσουν ή να καθορίσουν την πορεία της αυτοκρατορίας, συμβάλλοντας επίσης στη διαμόρφωση επιμέρους χαρακτηριστικών της. Η ποικιλότητα δράση καθεμιάς από αυτές άγγιξε όλους σχεδόν του τομείς της εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής της αυτοκρατορίας. Έτσι, θα εκτεθούν τα στοιχεία εκείνα, που αποδεικνύουν την ανάμειξη του ιδιωτικού χώρου τους στον δημόσιο και τα οποία καταστρατήγησαν τον κανόνα, που ήθελε τη δημόσια κοινότητα της ύστερης αρχαιότητας να διαποτίζει ολοκληρωτικά το ιδιωτικό με τις αξίες της, και, στις ιδανικές περιπτώσεις, να το προσαρμόζει πλήρως σε αυτές.

Ιδιαίτερη αναφορά θα γίνει στον θεσμό της αντιβασιλείας, ο οποίος διαμορφώθηκε κατά τη μέση βυζαντινή εποχή προκειμένου να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα της ύπαρξης ανήλικου ως μοναδικού ηγεμόνα στο βυζαντινό θρόνο. Το φαινόμενο αυτό ήταν απότοκο της σταδιακής εδραίωσης της «κληρονομικής» διαδοχής. Ουσιαστικό

ρόλο στην εξέλιξη του διαδραμάτισε η εκάστοτε βασιλομήτωρ με την ανάδειξή της ως μοναδικής εκπρόσωπό του αυτοκράτορα ή ως μέλους ευρύτερης ομάδας επιτρόπων. Τούτο συνέβαλε, με τη σειρά του, στην αποδοχή των γυναικών στην εξουσία.

Κατά τη διάρκεια του σεμιναρίου θα αναλυθούν και θα ερμηνευθούν ο τρόπος σύστασης και η μορφή συγκρότησης της αντιβασιλείας, η νομική βάση άσκησης της εξουσίας από τον ή τους επιτρόπους και ο χρόνος λήξης της. Σκοπός είναι με την έρευνα αυτή να αναδειχθεί η συμβολή των γυναικών αυτοκρατειρών στην παγίωση του θεσμού, αλλά και να προβληθεί το ιδιαίτερο για το μεσαιωνικό κόσμο φαινόμενο της γυναικείας εξουσίας στο Βυζάντιο από τον 7ο ως τον 11ο αιώνα.

Summary: The public sphere in Byzantium was a man's world par excellence, where dominant males demonstrated their effectiveness, thus confirming their masculinity. Yet the fear that it might become "effeminate" was always there, thus specific political and moral codes were enforced; however, *τάξις* (order) was often disrupted, either behind the scenes or out in the open.

The seminar will discuss the female personages who, during the period under examination, sought and managed to influence or define the course of the empire, while at the same time they contributed to the shaping of some of the latter's individual characteristics. The multifaceted actions of each of these personalities affected almost every aspect of the empire's domestic and foreign policy. Thus, we will present all evidence demonstrating the involvement of their private sphere with the public one, an act that disregarded the rule which called for the public community of Late Antiquity to totally permeate private life with its own values and, ideally, to force it to fully comply with them.

The institution of regency, Byzantine *epitropeia*, evolved during the Middle Byzantine period in order to deal with the issue of having a minor as sole heir to the Byzantine throne. This phenomenon was a result of the gradual consolidation of "hereditary" succession. An essential part in the evolution of the institution was played by the Queen Mother at the time, who was singled out as the emperor's sole representative or was a member of a larger group of regents. This in turn contributed to the acceptance of women in power.

During the course of the seminar we will analyze and interpret the way of forming and the method of structuring a council of regents, the legal base for exercising power on the part of the sole regent or council of regents, as well as the life expectancy of such a council. The aim of the seminar is to use research into the aforementioned issues in order to facilitate a better understanding of the contribution of women in the consolidation of the institution in question, but also to showcase a phenomenon that was exceptional in the medieval world, that of women exercising political power in Byzantium from the seventh to the eleventh centuries.

Ενδεικτική βιβλιογραφία / Selected Bibliography

Beaucamp, J., *Le statut de la femme à Byzance (4e-7e siècle)*. I. *Le droit impérial*, Paris 1990, II. *Les pratiques sociales*, Paris 1992.

- De Riencourt, A., *Γυναίκες και εξουσία*, Αθήνα 2001.
- Evans, J. A., *The Power Game in Byzantium. Antonina and the Empress Theodora*, London – New York 2011.
- Herrin, J., *Unrivalled Influence: Women and Empire in Byzantium*, Princeton 2013.
- Hill, B., *Imperial Women in Byzantium 1025-1204: Power, Patronage and Ideology*, New York 1999.
- Holum, K. G., *Theodosian Empresses. Women and Imperial Dominion in Late Antiquity*, Berkeley – Los Angeles 1989.
- James, L., *Women, Men, and Eunuchs: Gender in Byzantium*, London 1997.
- Kazhdan, P. – M. McCormick, «The Social World of the Byzantine Court», στο *Byzantine Court Culture from 829 to 1204*, επιμ. H. Maguire, Washington DC 1997, 167-197.
- Leroy, M., A. Dierkens, J. M. Sansterre, «Le souverain à Byzance et en Occident du VIII au Xe s.», *Actes du colloque international organisé par l'Institut des Hautes Études de Belgique en collaboration avec la Section d'Histoire de l'Université Libre de Bruxelles (27-28 avril 1990)*, <https://books.openedition.org/irhis/1623>.
- Νικολάου, Κ., *Η γυναίκα στη μέση βυζαντινή εποχή. Κοινωνικά πρότυπα και καθημερινός βίος στα αγιολογικά κείμενα* (Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών/Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, Μονογραφίες 6), Αθήνα 2005.
- Νικολάου, Κ. - Ει. Χρήστου, «Οι αντιλήψεις των Βυζαντινών για την άσκηση της εξουσίας από γυναίκες (780-1056)», *Σύμμεικτα* 13 (1999), 49-67.
- Todt, K.P., «Die Frau als Selbstherrscher: Kaiserin Theodora, die letzte Angehörige der makedonischen Dynastie», *JÖB* 50 (2000), 139-171.
- Tougher, S., «In Praise of an Empress: Julian's Speech of Thanks to Eusebia», στο: M. Whitby (εκδ.), *The Propaganda of Power: The Role of Panegyric in Late Antiquity*, Leiden 1998, 105-123.
- Χριστοφιλοπούλου, Αι., «Η Αντιβασιλεία εις το Βυζάντιον», *Σύμμεικτα* 2 (1970), 1-144 (και στο Αι. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Αυτοκρατορία-Νεότερος Ελληνισμός*, Αθήνα 2006, τ. Α', 117-278).
- Χέριν, Τζ., *Γυναίκες στην πορφύρα. Ηγεμόνες του μεσαιωνικού Βυζαντίου*, Αθήνα 2002.

Διεπιστημονικό Σεμινάριο «Νίκος Οικονομίδης»

Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας – Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών σε συνεργασία με το Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών/Τομέας Βυζαντινών Ερευνών – Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών

ΤΟΝΙΑ ΚΙΟΥΣΟΠΟΥΛΟΥ, ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΑΛΛΗΣ σε συνεργασία με τον ΓΕΡΑΣΙΜΟ ΜΕΡΙΑΝΟ

Εαρινό εξάμηνο/Spring semester

Θέμα: Η ύπαιθρος στον ηπειρωτικό ελλαδικό χώρο (7ος-15ος αι.): Κοινωνικές σχέσεις και δομημένο περιβάλλον

Interdisciplinary Postgraduate Seminar «Nikos Oikonomides»

Department of History and Archaeology – National and Kapodistrian University of Athens in collaboration with the Institute for Historical Research / Section for Byzantine Research – National Hellenic Research Foundation

Subject: *Countryside in mainland Greece (7th-15th c.): Social relations and built environment*

Περίληψη: Η ύπαιθρος είχε διαχρονικά κείριο ρόλο στην ιστορία του κράτους και της κοινωνίας του Βυζαντίου. Μέσω της αγροτικής καλλιέργειας και των άλλων πλουτοπαραγωγικών πηγών, αποτέλεσε τη βάση της βυζαντινής οικονομίας και παράγοντα εξέλιξης των κοινωνικών δομών. Παράλληλα, στην ύπαιθρο αναπτύχθηκαν μικροί οικισμοί, μοναστήρια, αγροτικές και βιοτεχνικές εγκαταστάσεις, που συγκροτούν ένα σημαντικό κεφάλαιο της αρχιτεκτονικής της περιόδου.

Στόχος του σεμιναρίου είναι να μελετηθούν η μορφή, η εξέλιξη και η σημασία της υπαίθρου στον ηπειρωτικό ελλαδικό χώρο από τον 7ο ως τον 15ο αιώνα, κατά κύριο λόγο στις περιοχές υπό βυζαντινή κυριαρχία. Ο γεωγραφικός αυτός περιορισμός θα επιτρέψει να αξιολογηθούν σε βάθος οι αλλαγές που συντελέστηκαν στον αγροτικό κόσμο, σε μια μακρά προοπτική χρόνου. Υπό αυτό το πρίσμα, το σεμινάριο θα αποτελέσει την αφορμή να εξοικειωθούν οι φοιτητές/τριες στη συνδυασμένη αξιοποίηση των γραπτών πηγών και των υλικών καταλοίπων με στόχο την κατανόηση της βυζαντινής κοινωνίας.

Με αφετηρία τη μετάβαση από την ύστερη αρχαιότητα στη μεσαιωνική βυζαντινή εποχή θα εξεταστούν κατά εποχές και περιοχές θέματα όπως η δημογραφική εικόνα και η οικιστική οργάνωση, οι σχέσεις παραγωγής (μικρή και μεγάλη γαιοκτησία), η κρατική και φορολογική πολιτική, οι σχέσεις πόλεων και υπαίθρου, η τεχνολογία των παραγωγικών δραστηριοτήτων, καθώς και το δομημένο περιβάλλον της υπαίθρου.

Summary: Countryside played a diachronic key role in the history of the Byzantine state and society. Through agricultural production and other natural resources, it was the backbone of Byzantine economy and a crucial factor for the evolution of social structures. At the same time, small settlements, monasteries, agricultural and industrial units were developed in the countryside, all of major importance for the study of Byzantine architecture.

The seminar aims at studying the form, evolution and significance of the countryside in mainland Greece from the 7th to the 15th century, particularly in regions under Byzantine rule. Focusing mainly on this geographical framework, the changes in the agricultural world will be thoroughly examined throughout time. The seminar will offer students the opportunity to familiarize themselves with the combined use of written sources and material evidence in the effort to achieve a better understanding of Byzantine society.

Starting with the transition from late antiquity to the Byzantine era, the seminar will focus on demography, settlement organization, the relations of production (small

and great landownership), state and fiscal policy, city and countryside relations, the technology of agricultural production, as well as built environment of the countryside for each period and region.

Ενδεικτική βιβλιογραφία / Selected bibliography

- Αναγνωστάκης, Η., «Οι πελοποννησιακοί σκοτεινοί χρόνοι: Το ολαβικό πρόβλημα. Μεταμορφώσεις της Πελοποννήσου ή της έρευνας;», στο *Οι μεταμορφώσεις της Πελοποννήσου (4ος-15ος αι.)*, Αθήνα 2000, 19-34.
- Αναγνωστάκης, Η., Τ. Γ. Κόλιας, Ευ. Παπαδοπούλου (επ.), *Ζωά και περιβάλλον στο Βυζάντιο (7ος-12ος αι.)*, Αθήνα 2011.
- Ανραμέα, Α., «Les villages de Thessalie, de Grèce centrale et du Péloponnèse (Ve-XIVe siècle)», στο *Les Villages dans l'Empire byzantin (IVe-XVe siècle)*, επιμ. J. Lefort, C. Morrisson, J.-P. Sodini [Réalités byzantines 11], Paris 2005, 213-223.
- Bryer, A. «Τα μέσα της αγροτικής παραγωγής: μυϊκή δύναμη και εργαλεία», στο *Οικονομική ιστορία του Βυζαντίου. Από τον 7ο έως τον 15ο αιώνα*, επιμ. Α. Ε. Λαΐου, τ. 1, Αθήνα 2006, 181-204.
- Dunn, A., «The Exploitation and Control of Woodland and Scrubland in the Byzantine World», *Byzantine and Modern Greek Studies* 16 (1992) 235-298.
- Estangüi Gómez, R. – M. Kaplan, «La société rurale au XIe siècle: une réévaluation», *Travaux et mémoires* 21/2 (2017) 531-560.
- Γερμανίδου, Σ., *Βυζαντινός μελίρροτος πολιτισμός: πηγές, τέχνη, ευρήματα*, Αθήνα 2016.
- Germanidou, S., «Watermills in Byzantine Greece (5th - 12th cents.). A preliminary approach to the archaeology of Byzantine hydraulic milling technology», *Byzantion* 84 (2014) 185-201.
- Gerolymatou, M., «La gestion de l'eau dans les campagnes byzantines (8e-15e siècle)», *Revue des Études Byzantines* 63 (2005) 195-205.
- Γιαγκάκη, Α. Γ. – Α. Πανοπούλου (επ.), *Το Βυζάντιο χωρίς λάμψη. Τα ταπεινά αντικείμενα και η χρήση τους στον καθημερινό βίο των Βυζαντινών*, Αθήνα 2018.
- Γουναρίδης, Π., *Η θέση του χωρικού στη βυζαντινή κοινωνία [Όψεις της Βυζαντινής Κοινωνίας 5]*, Αθήνα 1993.
- Frankopan, P., «Land and Power in the Middle and Later Period», στο *The Social History of Byzantium*, επιμ. J. Haldon, Chichester 2009, 112-142
- Harvey, A. *Οικονομική ανάπτυξη στο Βυζάντιο 900-1200*, μτφρ. Ε. Σταμπόγλη, Αθήνα 1997.
- Herrin, J., «Realities of Byzantine Provincial Government: Hellas and Peloponnesos, 1180-1205», *Dumbarton Oaks Papers* 29 (1975) 253-284.
- Kaplan, M., *Les hommes et la terre à Byzance du VIe au XIe siècle. Propriété et exploitation du sol*, Paris 1992.
- Kaplan, M., «The producing Population», στο *The Social History of Byzantium*, επιμ. J. Haldon, Chichester 2009, 143-167
- Kontogiannopoulou, A. «La fiscalité à Byzance sous les Paléologues (13e-15e siècles). Les impôts directs et indirects», *Revue des Études Byzantines* 67 (2009) 5-57.

- Laiou, A. E., «The Byzantine Village (5th-14th Century)», στο *Les Villages dans l'Empire byzantin (I^{ve}-X^{ve} siècle)*, επιμ. J. Lefort, C. Morrisson, J.-P. Sodini [Réalités byzantines 11], Paris 2005, 31-54.
- Λαΐου, Α. Ε., «Η αγροτική οικονομία (13ος-15ος αιώνας)», στο *Οικονομική ιστορία του Βυζαντίου. Από τον 7ο έως τον 15ο αιώνα*, επιμ. Α. Ε. Λαΐου, τ. 1, Αθήνα 2006, 495-574.
- Laiou, A. E. - C. Morrisson, *Η βυζαντινή οικονομία*, μτφρ. Δ. Κυρίτσης, Αθήνα 2011.
- Λαΐου-Θωμαδάκη, Α., *Η αγροτική κοινωνία στην ύστερη βυζαντινή εποχή*, μτφρ. Α. Κάσδαγλη. Αθήνα 1987.
- Λαμπροπούλου, Α., Η. Αναγνωστάκης, Β. Κόντη, Α. Πανοπούλου, «Συμβολή στην ερμηνεία των αρχαιολογικών τεκμηρίων της Πελοποννήσου κατά τους “σκοτεινούς αιώνες”», στο *Οι Σκοτεινοί Αιώνες του Βυζαντίου (7ος-9ος αι.)*, επιμ. Ε. Κουντούρα-Γαλάκη (ΕΙΕ/ΙΒΕ, Διεθνή Συμπόσια 9), Αθήνα 2001, 189-229.
- Lefort, J., «Η αγροτική οικονομία (7ος-12ος αιώνας)», στο *Οικονομική ιστορία του Βυζαντίου. Από τον 7ο έως τον 15ο αιώνα*, επιμ. Α. Ε. Λαΐου, τ. 1, Αθήνα 2006, 377-494.
- Lemerle, P., *The Agrarian History of Byzantium from the Origins to the Twelfth Century: The Sources and Problems*, Galway 1979.
- Λιβέρη, Α., «Βυζαντινά γεωργικά εργαλεία και μηχανές», ΔΧΑΕ ΚΑ' (2000) 275-286.
- Neville, L., *Authority in Byzantine Provincial Society 950-1100*, Cambridge 2004
- Oikonomidès, N., *Fiscalité et exemption fiscale à Byzance (IXe-XIe s.)* [ΕΙΕ/ΙΒΕ, Μονογραφίες 2], Αθήνα 1996.
- Οικονομίδης, Ν., «Ο ρόλος του βυζαντινού κράτους στην οικονομία», στο *Οικονομική ιστορία του Βυζαντίου. Από τον 7ο έως τον 15ο αιώνα*, επιμ. Α. Ε. Λαΐου, τ. 3, Αθήνα 2006, 141-252.
- Sarris, P., *Economy and Society in the Age of Justinian*, Cambridge 2006.
- Sarris, P., «Social Relations and the Land: The Early Period», στο *The Social History of Byzantium*, επιμ. J. Haldon, Chichester 2009, 92-111.
- Σδρόλια, Στ. - Π. Ανδρούδης, «Αρχαιολογικές έρευνες στο βυζαντινό συγκρότημα ναού και πανδοχείου στη θέση “Χάνι Κοκόνας” Τεμπών», ΑΕΜΘ 25 (2011) 113-122.
- Smyrlis, K., *La fortune des grands monastères byzantins (fin du Xe - milieu du XI^{ve} siècle)*, Paris 2006
- Svoronos, N., *Les nouvelles des empereurs macédoniens concernant la terre et les stratiotes. Introduction, édition et commentaires*, ed. P. Gounaridis, Athènes 1994
- Tritsaroli, P. - F. Valentin, «Byzantine burial practices for children; case studies based on a bioarchaeological approach to cemeteries from Greece», στο *Nasciturus, infans, puerulus vobis mater terra: la muerte en la infancia*, επιμ. Fr. Gusi Jener, S. Muriel, C. Olària, Castelló 2008, 93-113.
- Vionis, A., «Understanding Settlements in Byzantine Greece: New Data and Approaches for Boeotia, Sixth to Thirteenth Century», *Dumbarton Oaks Papers* 71 (2017) 127-173.

ΣΕΜΙΝΑΡΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗΣ

ΧΕΙΜΕΡΙΝΟ ΕΞΑΜΗΝΟ	
2035	<p>Η βυζαντινή μεταλλοτεχνία, 4ος-15ος αι. <i>A. Δρανδάκη</i></p> <p>Byzantine metalware, 4th-15th century <i>A. Drandaki</i></p>
2037	<p>Ο βυζαντινός Πόντος: μνημειακή τοπογραφία και τέχνη <i>Γ. Πάλλης</i></p> <p>The Monuments and Arts of Byzantine Pontus <i>G. Pallis</i></p>

ΕΑΡΙΝΟ ΕΞΑΜΗΝΟ	
2038	<p>Η επίπλωση στο δημόσιο και ιδιωτικό χώρο κατά την Πρωτοβυζαντινή περίοδο <i>Π. Πετρίδης</i></p> <p>Public and domestic furniture in Early Byzantine period <i>P. Petridis</i></p>
2036	<p>Διεπιστημονικό Σεμινάριο «Νίκος Οικονομίδης» ΕΚΠΑ, Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας, σε συνεργασία με το ΕΙΕ/Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών/Τομέας Βυζαντινών Ερευνών</p> <p>Η ύπαιθρος στον ηπειρωτικό ελλαδικό χώρο (7ος-15ος αι.): Κοινωνικές σχέσεις και δομημένο περιβάλλον <i>Τ. Κiousopoulou και Γ. Πάλλης, σε συνεργασία με τον Γ. Μέριανο</i></p> <p>Interdisciplinary Postgraduate Seminar «Nikos Oikonomides» National and Kapodistrian University of Athens, Department of History & Archaeology, in collaboration with the Institute for Historical Research/Section for Byzantine Research/National Hellenic Research Foundation</p> <p>Countryside in mainland Greece (7th-15th c.): Social relations and built environment <i>T. Kiousopoulou and G. Pallis, in collaboration with G. Merianos</i></p>

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΔΡΑΝΔΑΚΗ

Χειμερινό εξάμηνο

Θέμα: *Η βυζαντινή μεταλλοτεχνία, 4ος-15ος αι.***Subject:** *Byzantine metalware, 4th-15th century*

Περίληψη: Η βυζαντινή μεταλλοτεχνία είναι ένας κλάδος ελάχιστα μελετημένος. Κληρονόμοι της μακράς ρωμαϊκής παράδοσης σε σχήματα, διακόσμηση και τεχνικές μεταλλοτεχνίας, τα υστερορωμαϊκά και μεσαιωνικά βυζαντινά εργαστήρια προσαρμόσαν τις διαδικασίες παραγωγής, την τεχνολογία και τα κράματα των αντικειμένων που παρήγαν, σύμφωνα με τις μεταβαλλόμενες οικονομικές συνθήκες και τις διαθέσιμες πρώτες ύλες. Παράλληλα, η μελέτη της διακόσμησης των έργων μεταλλοτεχνίας, πολυτελών και ημιπολυτελών, αναδεικνύει τον διαρκή διάλογο της βυζαντινής κοινωνίας με τον ισλαμικό κόσμο και τη δυτική Ευρώπη. Από τον 12^ο αιώνα η αναγκαστική συμβίωση με τους σταυροφόρους και τους μουσουλμάνους στην ανατολική Μεσόγειο διαμόρφωσε ιδιαίτερες συνθήκες που επηρέασαν αποφασιστικά και την παραγωγή των μεταλλικών σκευών, κοσμηκών και εκκλησιαστικών.

Το σεμινάριο θα διεξαχθεί στο Μουσείο Αρχαιολογίας του ΕΚΠΑ και στο Μουσείο Μπενάκη με τη συνδρομή του Τμήματος Συντήρησης του Μουσείου Μπενάκη.

Summary: Byzantine metalware is a largely unexplored branch of Byzantine studies. Heirs to the rich Roman tradition, as regards forms, decoration and techniques, late antique and medieval Byzantine workshops adjusted their production as well as the technology and alloys used in metalware according to the changing economic realities of the empire and available resources. At the same time, the decoration of metalware, both precious and semi-precious, showcases the constant dialogue between Byzantium and the world of Islam on the one hand, and western Europe on the other. From the 12th century onward, the enforced coexistence between Byzantines, Crusaders and Muslims in the Eastern Mediterranean affected fundamentally the production of secular and ecclesiastical metal objects.

The seminar will take place at the Museum of Archaeology of the National and Kapodistrian University of Athens and at the Benaki Museum, with the support of the Benaki Museum Conservation Lab.

Ενδεικτική βιβλιογραφία / Selected bibliography

Ballian, A. – A. Drandaki, «A Middle Byzantine silver treasure», *Μουσείο Μπενάκη*, 3 (2003) 47-80.

Baratte, Fr. (επιμ.), *L'argenterie romaine et byzantine: actes de la table ronde, Paris 11-13 octobre 1983*, Paris 1988.

- Boyd, S. M. Mundell Mango, *Ecclesiastical Silver Plate in Sixth-Century Byzantium, Papers of the Symposium Held May 16-18, 1986 at the Walters Art Gallery, Baltimore and Dumbarton Oaks, Washington D.C.*, Washington D.C. 1992.
- Cahn, H. A., A. Kaufmann-Heinimann et al., *Der spätrömische Silberschatz von Kaiseraugst* [Baseler Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte 9], Derendingen 1984.
- Craddock, P.T. (επιμ.), *2000 years of Zinc and Brass* [British Museum Occasional Papers 50], London 1990 και 21998.
- Craddock, P. T., «The Copper Alloys of the Medieval Islamic World – Inheritors of the Classical Tradition», *World Archaeology* 11.1, *Early Chemical Technology* (Jun. 1979) 68-79.
- Dodd, E. C., *Byzantine Silver Stamps. With an Excursus on the Comes Sacrarum Largitionum by J.P.C. Kent* [Dumbarton Oaks Studies 7], Washington D.C. 1961.
- Drandaki, A., «From Centre to Periphery and Beyond: The Diffusion of Models in Late Antique Metalware», στο *Wonderful Things: Byzantium through its Art, Papers from the Forty Spring Symposium of Byzantine Studies, London 20-22 March 2009*, επιμ. A. Eastmond - L. James, Farnham 2013, 163-184.
- Forbes, R. J., *Studies in Ancient Technology*, Leiden 1971.
- Κοτζαμάνη, Δ., “Ο νέος θησαυρός των βυζαντινών ασημένιων δισκων: τεχνική ανάλυση”, *Μουσείο Μπενάκη*, 3 (2003), 81-92
- L'argenterie romaine de l'antiquité tardive*, *AntTard* 5 (1997).
- Leader-Newby, R., *Silver and Society in Late Antiquity. Functions and Meanings of Silver Plate in the Fourth to Seventh Centuries*, London 2004.
- Mundell Mango, M., *Silver form Early Byzantium, The Kaper Koraon and Related Treasures*, Baltimore 1986.
- Pitarakis, B., «Mines anatoliennes exploitées par les byzantins: recherches récentes», *Revue Numismatique* 153 (1998) 141-85.
- Tassinari, S., *Il Vassellame bronzeo di Pompei*, I-II, Rome 1993.
- Ward, R., *Islamic metalwork*, London 1993.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΑΛΛΗΣ

Χειμερινό εξάμηνο

Θέμα: Ο βυζαντινός Πόντος: μνημειακή τοπογραφία και τέχνη

Subject: *The Monuments and Arts of Byzantine Pontus*

Περίληψη: Ο Πόντος αποτελεί μία ιδιαίτερη ενότητα στην αρχιτεκτονική και καλλιτεχνική παραγωγή του βυζαντινού πολιτισμού. Η απομακρυσμένη αυτή περιοχή δεν αποκόπηκε μεν ποτέ από τις καλλιτεχνικές εξελίξεις στην αυτοκρατορία, βρέθηκε όμως λόγω της γεωγραφικής της θέσης σε επαφή με τη Γεωργία, την Αρμενία και τους Σελτζούκους, από όπου και δέχθηκε επιρροές. Τα μεγαλύτερα επιτεύγματα

στην αρχιτεκτονική και τις τέχνες σημειώθηκαν κατά την περίοδο της ανεξάρτητης αυτοκρατορίας των Μεγάλων Κομνηνών (1204-1461), με κέντρο την πρωτεύουσά τους Τραπεζούντα. Η ναοδομία και η ζωγραφική γνώρισαν μεγάλη ακμή κατά τους χρόνους αυτούς, με κορυφαίο επίτευγμα την Αγία Σοφία της Τραπεζούντας. Στο σεμινάριο θα τεθούν τα βασικά δεδομένα και προβλήματα της μνημειακής τοπογραφίας και των τεχνών στην περιοχή του Πόντου, για να εξεταστούν στη συνέχεια σε βάθος συγκεκριμένα μνημεία και ζητήματα.

Summary: The region of Pontus holds a special place in architectural and artistic production of Byzantine culture. Although it was always aware of the main trends in the arts of the empire, Pontus adapted several features from the neighboring cultures of Georgia, Armenia and the Seljuks. The greatest achievements in arts and architecture were realized in the era of the independent Empire of the Great Komnenoi (1204-1461). Their capital, Trebizond, became the senior cultural center in the northern shores of Asia Minor. Church architecture and monumental painting flourished during these two and a half centuries, with Saint Sophia at Trebizond being the most outstanding case as far as it concerns architectural form, frescoes and sculpture. The seminar will examine the main issues of the topography and the evolution of arts in the area and will then focus on the most significant monuments and artistic trends.

Ενδεικτική βιβλιογραφία / Selected bibliography

- Balance, S., «The Byzantine Churches of Trebizond», *Anatolian Studies* 10 (1960) 141-175.
- Bardashova, T., «Imperial Portraits of the Grand Komnenoi of Trebizond», in A. Mattiello – M. A. Rossi (eds), *Late Byzantium Reconsidered. The Arts of the Palaiologan Era in the Mediterranean*, London 2019, 207-216.
- Bryer, A., *The Empire of Trebizond and the Pontos*, Variorum Reprints, London 1980.
- Bryer, A. – D. Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos. Dumbarton Oaks Studies* 20, Washington D.C., 1985.
- Γιαρένης, Η., «Ο λόγιος και ο γενέθλιος τόπος. Η Τραπεζούντα με τον τρόπο του Βησσαρίωνος», *ΕΕΒΣ* 53 (2007-09) 265-280.
- Crow, J., «Byzantine Castles or Fortified Places in Paphlagonia and Pontos», T. Vorderstrasse – J. J. Roodenberg (επι.), *Archaeology of the Countryside in Medieval Anatolia*, Leiden 2009, 25-44
- Eastmond, A., «Narratives of the Fall: Structure and Meaning in the Genesis Frieze at Hagia Sophia, Trebizond», *DOP* 53 (1999) 219-236.
- Eastmond, A., *Art and Identity in Thirteenth-Century Byzantium: Hagia Sophia and the Empire of Trebizond*, Ashgate 2004.
- Eastmond, A., (επιμ.), *Byzantium's Other Empire: Trebizond*, Istanbul 2016.
- Janin, R., *Les églises et les monastères des grands centres byzantins (Bithynie, Hellespont, Latros, Galèsios, Trébizonde, Athènes, Thessalonique)*, Paris 1975.
- Karpov, S. P., *Ιστορία της Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας*, ΕΙΕ/ΙΙΕ, Αθήνα 2017.

- Restle, M., *Byzantine Wall Painting in Asia Minor*, Recklinghausen 1967.
- Rosenqvist, J. O., «Local Worshipers, Imperial Patrons: Pilgrimage to St. Eugenios of Trebizond», *DOP* 56 (2002) 193-212.
- Sinclair, T. A., *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey*, Vol. II, London 1987.
- Talbot-Rice, D., *The Church of Haghia Sophia at Trebizond*, Edinburgh 1968.

ΠΛΑΤΩΝ ΠΕΤΡΙΔΗΣ

Εαρινό εξάμηνο / Spring Semester

Θέμα: *Η επίπλωση στο δημόσιο και ιδιωτικό χώρο κατά την Πρωτοβυζαντινή περίοδο.*

Subject: *Public and domestic furniture in Early Byzantine period.*

Περίληψη: Τα αρχαιολογικά κατάλοιπα επίπλωσης κατά την ύστερη αυτοκρατορική ρωμαϊκή και πρώιμη βυζαντινή περίοδο είναι μάλλον ελλιπή, αν σκεφθεί κανείς την φθαρτότητα των υλικών και τη συστηματική ανακύκλωση των πολυτελέστερων από αυτά. Ωστόσο, η καλλιτεχνική παραγωγή και τα κείμενα της εποχής μάς βοηθούν να καλύψουμε αυτό το κενό.

Summary: The archaeological evidence for the furniture of Late Imperial Roman and Early Byzantine public and domestic buildings (ca 3rd to 7th century CE) is very scarce, as is to be expected considering of the perishability of the materials and the systematic recycling of the most valuable ones. However, the artistic production of the period and especially the texts that have come down to us help to fill this gap.

Ενδεικτική Βιβλιογραφία / Selected Bibliography

- Allison, P. M., «Engendering Roman Spaces», in *Space and Spatial Analysis in Archaeology*, επιμ. E. C. Robertson et alii, Albuquerque 2006, 343-354.
- Andrianou, D., «Late Classical and Hellenistic furniture and furnishings: the epigraphic evidence», *Hesperia* 75 (2006), 561-584.
- Bonini, P., *La Casa nella Grecia Romana. Forme et funzioni dello spazio private fra I e VI secolo*. Roma 2006.
- Caseau, B., «Objects in churches: the testimony of inventories», in *Objects in Context, Objects in Use: Material Spatiality in Late Antiquity*, *Late Antique Archaeology* 5, in L. Lavan, E. Swift, T. Putzeys (eds), Leiden 2007, 551-579.
- Caseau, B., «Ordinary objects in Christian healing sanctuaries», in *Objects in Context, Objects in Use: Material Spatiality in Late Antiquity*, *Late Antique Archaeology* 5, in L. Lavan, E. Swift, T. Putzeys (eds), Leiden 2007, 625-654.
- Cova, E., «Cupboards, Closets and Shelves: Storage in the Pompeian house», *Phoenix* 67.3/4 (2013), 373-391.

- Croom, A. T., *Roman Furniture*, Stroud 2007.
- Déroche, V., P. Pétridis, A. Badie, *Le Secteur au Sud-Est du Péribole. Fouilles de Delphes II, Topographie et Architecture* 15, Paris-Athènes 2014.
- Duval, N., «Les installations liturgiques dans les églises paléochrétiennes», *Hortus Artium Medievalium* 5 (1999), 7-30.
- Houston, G. W., *Inside Roman libraries: book collections and their management in Antiquity*, Chapel Hill 2014.
- Κουκουλές, Φ., *Βυζαντινών βίος και πολιτισμός*, τ. 4 και 5, Αθήναι 1951 και 1952.
- Lavan, L., L. Özgenel, A. Sarantis, *Housing in Late Antiquity. From Palaces to Shops*, *Late Antique Archaeology* 3.2, Leiden 2007
- Lavan, L., E. Swift, T. Putzeys, *Objects in Context, Objects in Use: Material Spatiality in Late Antiquity*, *Late Antique Archaeology* 5, Leiden 2007.
- Pétridis, P., «Παρατηρήσεις στις πόλεις και τις αστικές οικίες της ύστερης αρχαιότητας στον ελλαδικό χώρο», *ΔΧΑΕ* 29 (2008), 247-258.
- Richter, G. M. A., *The Furniture of the Greeks, Etruscans and Romans* London: Phaidon Press 1966.

Διεπιστημονικό Σεμινάριο «Νίκος Οικονομίδης»

Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας - Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών σε συνεργασία με το Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών/Τομέας Βυζαντινών Ερευνών - Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών

ΤΟΝΙΑ ΚΙΟΥΣΟΠΟΥΛΟΥ, ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΑΛΛΗΣ σε συνεργασία με τον ΓΕΡΑΣΙΜΟ ΜΕΡΙΑΝΟ

Εαρινό εξάμηνο/Spring semester

Θέμα: *Η ύπαιθρος στον ηπειρωτικό ελλαδικό χώρο (7ος-15ος αι.): Κοινωνικές σχέσεις και δομημένο περιβάλλον*

Interdisciplinary Postgraduate Seminar «Nikos Oikonomides»

Department of History and Archaeology - National and Kapodistrian University of Athens in collaboration with the Institute for Historical Research / Section for Byzantine Research - National Hellenic Research Foundation

Subject: *Countryside in mainland Greece (7th-15th c.): Social relations and built environment*

Περίληψη: Η ύπαιθρος είχε διαχρονικά κείμενο ρόλο στην ιστορία του κράτους και της κοινωνίας του Βυζαντίου. Μέσω της αγροτικής καλλιέργειας και των άλλων πλουτοπαραγωγικών πηγών, αποτέλεσε τη βάση της βυζαντινής οικονομίας και παράγοντα εξέλιξης των κοινωνικών δομών. Παράλληλα, στην ύπαιθρο αναπτύχθηκαν μικροί οικισμοί, μοναστήρια, αγροτικές και βιοτεχνικές εγκαταστάσεις, που συγκροτούν ένα σημαντικό κεφάλαιο της αρχιτεκτονικής της περιόδου.

Στόχος του σεμιναρίου είναι να μελετηθούν η μορφή, η εξέλιξη και η σημασία της υπαίθρου στον ηπειρωτικό ελλαδικό χώρο από τον 7ο ως τον 15ο αιώνα, κατά κύριο λόγο στις περιοχές υπό βυζαντινή κυριαρχία. Ο γεωγραφικός αυτός περιορισμός θα επιτρέψει να αξιολογηθούν σε βάθος οι αλλαγές που συντελέστηκαν στον αγροτικό κόσμο, σε μια μακρά προοπτική χρόνου. Υπό αυτό το πρίσμα, το σεμινάριο θα αποτελέσει την αφορμή να εξοικειωθούν οι φοιτητές/τριες στη συνδυασμένη αξιοποίηση των γραπτών πηγών και των υλικών καταλοίπων με στόχο την κατανόηση της βυζαντινής κοινωνίας.

Με αφετηρία τη μετάβαση από την ύστερη αρχαιότητα στη μεσαιωνική βυζαντινή εποχή θα εξεταστούν κατά εποχές και περιοχές θέματα όπως η δημογραφική εικόνα και η οικιστική οργάνωση, οι σχέσεις παραγωγής (μικρή και μεγάλη γαιοκτησία), η κρατική και φορολογική πολιτική, οι σχέσεις πόλεων και υπαίθρου, η τεχνολογία των παραγωγικών δραστηριοτήτων, καθώς και το δομημένο περιβάλλον της υπαίθρου.

Summary: Countryside played a diachronic key role in the history of the Byzantine state and society. Through agricultural production and other natural resources, it was the backbone of Byzantine economy and a crucial factor for the evolution of social structures. At the same time, small settlements, monasteries, agricultural and industrial units were developed in the countryside, all of major importance for the study of Byzantine architecture.

The seminar aims at studying the form, evolution and significance of the countryside in mainland Greece from the 7th to the 15th century, particularly in regions under Byzantine rule. Focusing mainly on this geographical framework, the changes in the agricultural world will be thoroughly examined throughout time. The seminar will offer students the opportunity to familiarize themselves with the combined use of written sources and material evidence in the effort to achieve a better understanding of Byzantine society.

Starting with the transition from late antiquity to the Byzantine era, the seminar will focus on demography, settlement organization, the relations of production (small and great landownership), state and fiscal policy, city and countryside relations, the technology of agricultural production, as well as built environment of the countryside for each period and region.

Ενδεικτική βιβλιογραφία / Selected bibliography

Αναγνωστάκης, Η., «Οι πελοποννησιακοί σκοτεινοί χρόνοι: Το σλαβικό πρόβλημα. Μεταμορφώσεις της Πελοποννήσου ή της έρευνας», στο *Οι μεταμορφώσεις της Πελοποννήσου (4ος-15ος αι.)*, Αθήνα 2000, 19-34.

Αναγνωστάκης, Η., Τ. Γ. Κόλιας, Ευ. Παπαδοπούλου (επ.), *Ζωά και περιβάλλον στο Βυζάντιο (7ος-12ος αι.)*, Αθήνα 2011.

- Avraméa, A., «Les villages de Thessalie, de Grèce centrale et du Péloponnèse (Ve-XIVe siècle)», στο *Les Villages dans l'Empire byzantin (IVe-XVe siècle)*, επιμ. J. Lefort, C. Morrisson, J.-P. Sodini [Réalités byzantines 11], Paris 2005, 213-223.
- Bryer, A. «Τα μέσα της αγροτικής παραγωγής: μυϊκή δύναμη και εργαλεία», στο *Οικονομική ιστορία του Βυζαντίου. Από τον 7ο έως τον 15ο αιώνα*, επιμ. Α. Ε. Λαΐου, τ. 1, Αθήνα 2006, 181-204.
- Dunn, A., «The Exploitation and Control of Woodland and Scrubland in the Byzantine World», *Byzantine and Modern Greek Studies* 16 (1992) 235-298.
- Estantüi Gómez, R. – M. Kaplan, «La société rurale au XIe siècle: une réévaluation», *Travaux et mémoires* 21/2 (2017) 531-560.
- Γερμανίδου, Σ., *Βυζαντινός μελίρροτος πολιτισμός: πηγές, τέχνη, ευρήματα*, Αθήνα 2016.
- Germanidou, S., «Watermills in Byzantine Greece (5th - 12th cents.). A preliminary approach to the archaeology of Byzantine hydraulic milling technology», *Byzantion* 84 (2014) 185-201.
- Gerolymatou, M., «La gestion de l'eau dans les campagnes byzantines (8e-15e siècle)», *Revue des Études Byzantines* 63 (2005) 195-205.
- Γιαγκάκη, Α. Γ. – Α. Πανοπούλου (επ.), *Το Βυζάντιο χωρίς λάμψη. Τα ταπεινά αντικείμενα και η χρήση τους στον καθημερινό βίο των Βυζαντινών*, Αθήνα 2018.
- Γουναρίδης, Π., *Η θέση του χωρικού στη βυζαντινή κοινωνία* [Όψεις της Βυζαντινής Κοινωνίας 5], Αθήνα 1993.
- Frankopan, P., «Land and Power in the Middle and Later Period», στο *The Social History of Byzantium*, επιμ. J. Haldon, Chichester 2009, 112-142
- Harvey, A. *Οικονομική ανάπτυξη στο Βυζάντιο 900-1200*, μτφρ. Ε. Σταμπόγλη, Αθήνα 1997.
- Herrin, J., «Realities of Byzantine Provincial Government: Hellas and Peloponnesos, 1180-1205», *Dumbarton Oaks Papers* 29 (1975) 253-284.
- Kaplan, M., *Les hommes et la terre à Byzance du VIe au XIe siècle. Propriété et exploitation du sol*, Paris 1992.
- Kaplan, M., «The producing Population», στο *The Social History of Byzantium*, επιμ. J. Haldon, Chichester 2009, 143-167
- Kontogiannopoulou, A. «La fiscalité à Byzance sous les Paléologues (13e-15e siècles). Les impôts directs et indirects», *Revue des Études Byzantines* 67 (2009) 5-57.
- Laiou, A. E., «The Byzantine Village (5th-14th Century)», στο *Les Villages dans l'Empire byzantin (IVe-XVe siècle)*, επιμ. J. Lefort, C. Morrisson, J.-P. Sodini [Réalités byzantines 11], Paris 2005, 31-54.
- Λαΐου, Α. Ε., «Η αγροτική οικονομία (13ος-15ος αιώνας)», στο *Οικονομική ιστορία του Βυζαντίου. Από τον 7ο έως τον 15ο αιώνα*, επιμ. Α. Ε. Λαΐου, τ. 1, Αθήνα 2006, 495-574.
- Laiou, A. E. - C. Morrisson, *Η βυζαντινή οικονομία*, μτφρ. Δ. Κυρίτσης, Αθήνα 2011.
- Λαΐου-Θωμαδάκη, Α., *Η αγροτική κοινωνία στην ύστερη βυζαντινή εποχή*, μτφρ. Α. Κάσδαγλη. Αθήνα 1987.
- Λαμπροπούλου, Α., Η. Αναγνωστάκης, Β. Κόντη, Α. Πανοπούλου, «Συμβολή στην ερμηνεία των αρχαιολογικών τεκμηρίων της Πελοποννήσου κατά τους

- “σκοτεινούς αιώνες”», στο *Οι Σκοτεινοί Αιώνες του Βυζαντίου (7ος-9ος αι.)*, επιμ. Ε. Κουντούρα-Γαλάκη (ΕΙΕ/ΙΒΕ, Διεθνή Συμπόσια 9), Αθήνα 2001, 189-229.
- Lefort, J., «Η αγροτική οικονομία (7ος-12ος αιώνες)», στο *Οικονομική ιστορία του Βυζαντίου. Από τον 7ο έως τον 15ο αιώνα*, επιμ. Α. Ε. Λαΐτου, τ. 1, Αθήνα 2006, 377-494.
- Lemerle, P., *The Agrarian History of Byzantium from the Origins to the Twelfth Century: The Sources and Problems*, Galway 1979.
- Λιβέρη, Α., «Βυζαντινά γεωργικά εργαλεία και μηχανές», *ΔΧΑΕ ΚΑ’* (2000) 275-286.
- Neville, L., *Authority in Byzantine Provincial Society 950-1100*, Cambridge 2004
- Oikonomidès, N., *Fiscalité et exemption fiscale à Byzance (IXe-XIe s.)* [ΕΙΕ/ΙΒΕ, Μονογραφίες 2], Αθήνα 1996.
- Οικονομίδης, Ν., «Ο ρόλος του βυζαντινού κράτους στην οικονομία», στο *Οικονομική ιστορία του Βυζαντίου. Από τον 7ο έως τον 15ο αιώνα*, επιμ. Α. Ε. Λαΐτου, τ. 3, Αθήνα 2006, 141-252.
- Sarris, P., *Economy and Society in the Age of Justinian*, Cambridge 2006.
- Sarris, P., «Social Relations and the Land: The Early Period», στο *The Social History of Byzantium*, επιμ. J. Haldon, Chichester 2009, 92-111.
- Σδρολία, Στ. - Π. Ανδρουδής, «Αρχαιολογικές έρευνες στο βυζαντινό συγκρότημα ναού και πανδοχείου στη θέση “Χάνι Κοκόνας” Τεμπών», *ΑΕΜΘ* 25 (2011) 113-122.
- Smyrlis, K., *La fortune des grands monastères byzantins (fin du Xe – milieu du XIVe siècle)*, Paris 2006
- Svoronos, N., *Les nouvelles des empereurs macédoniens concernant la terre et les stratiotes. Introduction, édition et commentaires*, ed. P. Gounaridis, Athènes 1994
- Tritsaroli, P. - F. Valentin, «Byzantine burial practices for children; case studies based on a bioarchaeological approach to cemeteries from Greece», στο *Nasciturus, infans, puerulus vobis mater terra: la muerte en la infancia*, επιμ. Fr. Gusi Jener, S. Muriel, C. Olària, Castelló 2008, 93-113.
- Vionis, A., «Understanding Settlements in Byzantine Greece: New Data and Approaches for Boeotia, Sixth to Thirteenth Century», *Dumbarton Oaks Papers* 71 (2017) 127-173.

ΕΚΡΑΤΕΡΩΝ ΠΡΩΤΟΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝ
ΕΚΡΑΤΕΡΩΝ ΠΡΩΤΟΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝ